

POLOŽAJ BOŠNJAKA U SRJ I REPUBLICI SRBIJI OD 1992. GODINE DO 2000. GODINE¹

Izvorni naučni rad
UDK: 323.1(497.11)"1992/2000"

DOI: 10.51558/2712-1178.2023.9.1.135

Ahmedin Šrijelj, MA
Zavod za kulturu sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji
e-mail: skrijelj.ahmedin.np@gmail.com

SAŽETAK

Kroz ovaj rad opisaćemo i na bazi činjenica predstavićemo položaj Bošnjaka Sandžaka u periodu od 1992. do 2000. godine analizirajući ustavno – pravni položaj, političko organizovanje i djelovanje Bošnjaka Sandžaka u tom periodu, represiju i kršenje ljudskih prava odnosno organizovani državni teror koji je u tom vremenu izvršen nad Bošnjacima ali i odnos državnih organa Srbije prema tom pitanju i nakon rušenja režima Slobodana Miločevića.

Ključne riječi: *Bošnjaci, Sandžak, Savezna Republika Jugoslavija, Republika Srbija, ustavno – pravni položaj, represija, organizovani državni teror, tortura, kršenje ljudskih prava, sudsko – politički procesi, diskriminacija*

Uvodna razmatranja

Raspad Jugoslavije donio je rat, stvaranje novih država i potpuno drugačiju političku realnost. Bošnjaci su (izvan Bosne i Hercegovine) izgubili status konstitutivnog naroda, koji su imali u bivšoj SFRJ pod imenom Muslimani. U ratovima koji su pratili raspad SFRJ, može se reći da su Bošnjaci možda i najviše stradali.² Žrtve su genocida, brojnih ratnih zločina, dok su na prostoru

-
- 1 Ovaj rad je segment master rada pod nazivom „Položaj Bošnjaka u Republici Srbiji posle 2000. godine“ koji je autor odbranio na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 20.09.2022.godine
 - 2 Dženana Halimović, U BiH tokom rata stradalo 105.000 ljudi, *Radio Slobodna Evropa*, Bosna i Hercegovina, mart 2011, Dostupno preko: <https://www.slobodnaevropa>.

Sandžaka preživjeli sistemsku kampanju državnog nasilja i diskriminacije.

Različite političke, društvene i sigurnosne okolnosti ali i interesi Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije određivali su položaj Bošnjaka i odnos države prema njima. U periodu od 1992. do 2000. godine osim što u kontekstu ustavno – pravnog položaja nisu uživali nikakva prava, ratna dješavanja na području Bosne i Hercegovine odrazila su se i na područje Sandžaka. Represija i nasilje koje je, koristeći državne poluge sile, režim Slobodana Miloševića primjenjivao prema Bošnjacima, udaljili su Bošnjake od države i u velikoj mjeri i danas su razlog nepovjerenja Bošnjaka u državne organe. Prema dostupnim podacima, preko 70.000 Bošnjaka je u periodu 1992. – 2000. godine napustilo Sandžak i izbjeglo u inostranstvo.³ Iako nosi ogromnu hipoteku prošlosti, važno je naglasiti da je Sandžak jedina multinacionalna sredina na prostoru bivše Jugoslavije pored koje su vođena dva oružana sukoba u kratkom razmaku a sačuvan je mir i pored terora koji su u kontinuitetu sprovodile srpske vlasti tog vremena.

Pored navedenog, treba podsjetiti i da je politika tadašnjeg režima, Saveznu Republiku Jugoslaviju dovela u sukob sa cjelokupnom međunarodnom zajednicom što je rezultiralo uvođenjem sankcija,⁴ i onemogućavanjem da kao pravni nasljednik SFRJ nastavi članstvo u Ujedinjenim nacijama,⁵ što je značilo da je SR Jugoslavija ostala van članstva UN-a.

Razmatranje i ocjenivanje položaja Bošnjaka u Sandžaku i Republici Srbiji, čak ni posle 2000. godine, ne može se pravično ocijeniti i definisati ukoliko se ne predstave činjenice i iznese sud u odnosu države prema Bošnjacima prije 2000. godine.

org/a/haski_sud_icty_demografski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html (Pristupljeno 07.avgust 2022)

- 3 Informator br. 1, Udruženje povratnika Reintegracija, Novi Pazar, 2006, str. 6.
- 4 „Security Council UN - Resolution No 757“, Security Council UN, 1992, (dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/142881#record-files-collapse-header> pristupljeno: 06.februar 2022. godine)
- 5 „Recomendation of the Security Cuoncil“, General Assembly UN, 1992, (dostupno na: <https://undocs.org/en/A/RES/47/1> pristupljeno 8. februar 2022. godine)

Ustavno – pravni položaj

Nestanak bivše SFRJ i stvaranje Savezne Republike Jugoslavije za Bošnjake su predstavljali gubljenje statusa „konstitutivnog naroda“.⁶ Generalno, ustavno – pravni položaj, ne samo Bošnjaka već i svih manje brojnih naroda i etničkih zajednica može se okarakterisati kao ne-definisan. Pravni sistemi SRJ, Republike Srbije i Republike Crne Gore nisu sadržali posebna pravna sredstva za zaštitu manjinskih prava.⁷

Kada je u pitanju Republika Srbija, kao jedna od članica federacije, uprkos njenom ustavnom opredeljenju za građansku državu u praksi nesrpski narodi i etničke zajednice su marginalizovani.⁸ Zakon koji bi osigurao kolektivnu zaštitu prava i sloboda manjina nije postojao na saveznom ni republičkom nivou.⁹

Bošnjaci u periodu od 1992. godine do 2000. godine nisu ostvarivali kolektivna i individualna nacionalna prava i pored činjenice da je Savezna Republika Jugoslavija 1998. godine pristupila Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina.¹⁰

6 „Mapiranje Sandžaka - Sandžak u regionalnom kontekstu: Mapiranje uticaja i predlaganje rešenja za poboljšanje društveno – političkog razvoja u Sandžaku,“ *Forum za etničke odnose*, Beograd, Dostupno preko: <https://docplayer.rs/201378896-Mapiranje-sand%C5%BEaka-sand%C5%BEaku-regionalnom-kontekstu-mapiranje-uticaja-i-predlaganje-re%C5%A1enja-za-pobolj%C5%A1anje-dru%C5%A1tveno-politi%C4%8Dkog-razvoja-u-sand%C5%BEaku.html> (Pristupljeno 06. februar 2022) str. 56 i 57.

7 Ljudska prava u Jugoslaviji 2001. – Pravo, praksa i pravna svest u Saveznoj Republici Jugoslaviji i međunarodni standardni ljudskih prava, *Begradski centar za ljudska prava*, Beograd, 2002, Dostupno preko: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-jugoslaviji-2001.pdf> (Pristupljeno 04.mart 2022) str. 104.

8 Goran Bašić, Katarina Crnjanski, *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*, FES, Beograd, 2006, str. 30.

9 Jasmin Hodžić. *Političko predstavljanje nacionalnih manjina u Srbiji 1990-2015*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017, str. 20

10 „Savezna skupština zakonom je potvrdila Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina 3. decembra 1998. (Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori), br. 6/98). Međutim, neposredno

Suština u određivanju ustavno – pravnog položaja Bošnjaka predstavlja gubljenje statusa „konstitutivnog naroda“ odnosno naroda i određivanje statusa nacionalne manjine koji sa druge strane, u tom vremenu, nije pravno regulisan niti razrađen.

Zakon o posebnim uslovima prometa nepokretnosti¹¹ predstavlja možda najbolji primjer sistemske diskriminacija Bošnjaka i drugih nesrpskih naroda na prostoru tadašnje Republike Srbije. Članom 1. tog zakona propisano je da se on primjenjuje na prostoru „uže Srbije“ (tom prostoru pripada i regija Sandžak) i na Kosovu.¹² Članom 3. istog zakona propisano je da „Ministarstvo finansija - Uprava za imovinsko-pravne poslove odobriće promet nepokretnosti iz člana 1. ovog zakona, kad oceni da se tim prometom ne utiče na promenu nacionalne strukture stanovništva ili na iseljavanje pripadnika određenog naroda, odnosno narodnosti i kad taj promet ne izaziva nespokojstvo, odnosno nesigurnost ili neravnopravnost kod građana drugog naroda, odnosno narodnosti. Ako Ministarstvo finansija - Uprava za imovinsko-pravne poslove ne odobri promet nepokretnosti, po prigovoru zainteresovanog lica, koji se podnosi u roku od 30 dana od dana prijema rešenja, odlučuje Komisija koju obrazuje Narodna skupština. Protiv odluke Komisije iz stava 2. ovog člana, ne može se voditi upravni spor.“¹³ Država je ovim zakonom ograničila pravo nesrpskim narodima na ravnopravno sticanje imovine,¹⁴ što je naročito bilo izra-

nakon potvrđivanja Okvirne konvencije ratifikacioni instrumenti nisu deponovani kod Saveta Evrope. Takav postupak SRJ je pravdala stavom da nije članica Saveta Evrope a od Saveta Evrope nije ni bila pozvana da pristupi navedenoj Konvenciji. Posledica se sastojala u tome da SRJ nije bila obavezana Okvirnom konvencijom na međunarodnom planu. Nakon demokratskih promena SRJ je pozvana da pristupi i deponovani su ratifikacioni instrumenti.” Dostupno preko: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-jugoslaviji-2001.pdf> (Pristupljeno 05. april 2022), str. 104.

- 11 „Zakon o posebnim uslovima prometa nepokretnosti“, („Službeni glasnik RS“, broj 22/91, 53/93, 67/93, 48/94)
- 12 „Zakon o posebnim uslovima prometa nepokretnosti“, („Službeni glasnik RS“, broj 22/91, 53/93, 67/93, 48/94), op. cit. član 1.
- 13 Ibidem, član 3.
- 14 Krivokapić Boris, *„Ljudska prava u Jugoslaviji 2000 - Pravo i praksa*

ženo na prostoru Sandžaka i Kosova. Zakon je članom 6. čak utvrdio i sankcije za kupce koji zaključe ugovor i stupe u posed nepokretnosti bez saglasnosti državnih organa i tijela.¹⁵

Bošnjaci u Sandžaku na popisu stanovništva 1991. godine

Popis stanovništva 1991. godine proveden je u vremenu kada je još uvijek postojala SFRJ. Rezultati popisa 1991. godine pokazali su da u Srbiji živi 8.118.917 stanovnika. Na području Srbije tada je živjelo 237.785 odnosno nešto više od 2,9% Bošnjaka (tada Muslimani).¹⁶

Prema podacima koje je Mrduljaš iznio u Sandžaku je na popisu stanovništva 1991. godine živjelo ukupno 440.640 stanovnika od čega se njih 228.463 odnosno 51,8% izjasnilo kao Bošnjaci (tada Muslimani). U dijelu Sandžaka koji je pod Srbijom živjelo je 257.849 stanovnika od čega je Bošnjaka bilo 155.540 odnosno 60,3% od ukupnog broja stanovnika u opštinama Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Prijepolje, Priboj i Nova Varoš. U dijelu Sandžaka pod Crnom Gorom živjelo je ukupno 182.791 stanovnika od čega se njih 72.923 ili 39,8% izjasnilo kao Bošnjaci u opštinama Rožaje, Bijelo Polje, Plav, Gusinje, Berane i Pljevlja.¹⁷

u Saveznoj Republici Jugoslaviji i Međunarodni standardi ljudskih prava”, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2001. str. 36. dostupno preko: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srj-2000.pdf> (pristupljeno 07. april 2022.godine)

- 15 „Zakon o posebnim uslovima prometa nepokretnosti“, („Službeni glasnik RS“, broj 22/91, 53/93, 67/93, 48/94), član 6.
- 16 Republički zavod za statistiku, Stanivništvo prema nacionalnoj pripadnosti, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova iz 1991. godine*, dostupno preko: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/prethodni-popisi/popisni-podaci-eksel-tabele/> (Pristupljeno: 08. avgust 2022)
- 17 Saša Mrduljaš, Izjašnjavanje sandžачkih Bošnjaka o nacionalnoj pripadnosti u popisima stanovništva (1948. – 2011.), *Migracijske i etičke teme*, 2018, vol. 34. no. 1, op.cit. str. 7 – 43.

Političko organizovanje i delovanje Bošnjaka do 2000. godine (političke partije, učešće i bojkot izbora, Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka, Referendum o autonomiji Sandžaka)

Političke partije

Raspad Saveza komunista Jugoslavije u januaru 1990. godine rezultirao je uvođenjem višestranačkog sistema u republikama članicama SFRJ.¹⁸ Neposredno nakon uvođenja višestranačkog sistema, 26. maja 1990. godine u Sarajevu je osnovana Stranka demokratske akcije (SDA).¹⁹ Programskom deklaracijom SDA je sebe definirala kao „Politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povijesnom krugu, kao i drugih građana Jugoslavije koji prihvataju program i ciljeve Stranke.“²⁰ Stranka demokratske akcije kao jedan od programskih ciljeva tada je istakla i „kulturno – prosvjetnu autonomiju za muslimansko stanovništvo Sandžaka.“²¹

Stranka demokratske akcije Sandžaka, prva politička stranka Bošnjaka u Sandžaku, osnovana je 29. jula 1990. godine u Novom Pazaru. Stranka demokratske akcije djelovala je kao jedna politička organizacija na prostoru tadašnje Jugoslavije sa glavnom centralom u Sarajevu i regionalnom centralom u Novom Pazaru za prostor Sandžaka.²²

18 Nikola Kojić, Izbori 1990: Rekordna izlaznost, glumački okršaj i istorijska pobjeda socijalista, *N1*, 2020, Dostupno preko: <https://rs.n1info.com/vesti/a568114-izbori-1990-rekordna-izlaznost-glumacki-okrsaj-i-istorijska-pobjeda-socijalista/> (Pristupljeno: 06. mart.2022)

19 Historijat SDA SDA, Dostupno preko: <https://www.sda.ba/stranica/historijat-sda/9> (Pristupljeno: 11 mart 2022)

20 Ibidem.

21 Stranka demokratske akcije, *SDA: Fotomonografija:1990-2010*, Centar za analitiku, dokumentaciju i komuniciranje sa javnošću, Sarajevo, 2010, str. 10.

22 Fuad Bačićanin, *Zbornik radova - Međunarodni naučni skup „20 godina SDA“*, Stranka demokratske akcije BiH, Sarajevo, 2010, str. 98.

U Crnoj Gori septembra mjeseca 1990. godine registrovana je Stranka demokratske akcije Crne Gore. Iako formalno pravno samostalna, SDA Crne Gore je djelovala kao deo SDA Sandžaka.²³

Raskol u SDA u Sarajevu na relaciji Izetbegović – Zulfikarpašić koji se okončao osnivanjem Muslimansko – bošnjačke organizacije (MBO) od strane Zulfikarpašića, odrazio se i na SDA u Sandžaku gdje je 1991. godine formirana MBO koja je kasnije promijenila naziv u Liberalno – bošnjačka organizacija Sandžaka sa sedištem u Novom Pazaru.²⁴

U Prizrenu se 1990. godine formira Demokratska reformska stranka Muslimana.²⁵

U Plavu je 1990. godine formirana Stranka nacionalne ravnopravnosti čiji je predsjednik bio Alija Matović. Reformska demokratska stranka Sandžaka, čiji je predsjednik bio mr. Izudin Šušević formira se 1992. godine.

Tokom 1994. godine dolazi do raskola u Stranci demokratske akcije Sandžaka, kada dotadašnji Generalni sekretar SDA Sandžaka Rasim Ljajić osniva svoju političku organizaciju “Koalicija Sandžak” koja 2000. godine mijenja naziv u Sandžačka demokratska partija.²⁶

1996. godine formira se nova politička Stranka pod nazivom Prava SDA (kasnije promijenila naziv u Bošnjačka demokratska stranka Sandžaka) i SDA Jugoslavije. SDA Jugoslavije, posle 2000. godine mijenja ime u Socijalno – liberalna partija Sandžaka.

1998. godine dolazi do raskola i u Stranci demokratske akcije Crne Gore,²⁷ kada dotadašnji predsjednik SDA Crne Gore Harun

23 Harun Hadžić, Aliju su Bošnjaci Sandžaka prepoznali kao svog lidera, a onda su počela hapšenja i mučenja, 2020. godine *Stav Arhiv*, jun, 2020, Dostupno preko: <https://arhiv.stav.ba/aliju-su-bosnjaci-sandzaka-prepoznali-kao-svog-lidera-a-onda-su-pocela-hapsenja-i-mucenja/> (Pristupljeno: 14. mart 2022)

24 Muhedin Fijuljanin, *Sandžački Bošnjaci*, Centar za bošnjačke studije, Tutin, 2010, op.cit str. 125

25 Ibidem, str. 125

26 Rasim Ljajić, Ljudi su preči od velikih reči, *SDP*, 2020, Dostupno preko: <https://sdpsrbije.org.rs/predsednik-sdp-srbije/> (13. mart .2022)

27 Naša borba, *Sukob koncepcija ili licnosti*, februar 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Feb98/1202/1202_17.HTM (Pristupljeno: 15.mart 2022)

Hadžić osniva Internacionalnu demokratsku uniju (IDU),²⁸ dok rukovođenje Strankom demokratske akcije u Crnoj Gori preuzima Rasim Šahman.²⁹ Promjenom rukovodstva, SDA Crne Gore počinje samostalno djelovati u odnosu na SDA Sandžaka.³⁰

Krajem 1999. i početkom 2000. godine, izdvajanjem iz SDA Sandžaka i SDA Crne Gore, osnivaju se Demokratska partija Sandžaka (kasnije mijenja ime u Narodni pokret Sandžaka) i Narodni Kongres Bošnjaka Jugoslavije.

Izborni rezultati

Na prvim višestranačkim izborima u Srbiji, održanim 9. decembra 1990. godine, SDA Sandžaka, kao jedina bošnjačka politička organizacija osvaja 84.156 glasova i 3 poslanička mandata i tako postaje prva bošnjačka parlamentarna stranka u Srbiji nakon Drugog svjetskog rata.³¹

Kandidat ove stranke za predsjednika Republike Srbije, dr. Sulejman Ugljanin, zauzima četvrto mjesto među 33 kandidata sa 109.500 osvojenih glasova.³²

Prvi višestranački parlamentarni izbori u Crnoj Gori održani su, takođe, decembra mjeseca 1990. godine. Stranka demokratske akcije nastupa u okviru „Demokratske koalicije“ koju su pored SDA činile još Stranka nacionalne ravnopravnosti i Demokratski savez u Crnoj Gori (albanska politička partija). Demokratska koalicija osvaja 12 mandata

28 Naša borba, *Nova stranka Haruna Hadzica*, april 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Apr98/0304/0304_8.HTM (Pristupljeno: 15.mart 2022)

29 Naša borba, *Posle izbora u koaliciji sa NS i DPS*, maj 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Maj98/2205/2205_40.HTM (Pristupljeno: 05.03.2022)

30 Naša borba, *Podrska Vladi Crne Gore*, februar 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Feb98/0902/0902_14.HTM (Pristupljeno: 15. mart 2022)

31 Vreme, *Izbori 1990. godine*, Dostupno preko: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=622813> (Pristupljeno: 16. mart 2022)

32 Muhedin Fijuljanin, *Sandžački Bošnjaci*, Centar za bošnjačke studije, Tutin, 2010, op.cit. str. 125.

od kojih je 9 pripalo Stranci demokratske akcije.³³

Usled neslaganja sa nasilnom državnom politikom koja je u to vrijeme sprovedena u Sandžaku te otvorene umiješanosti Savezne Republike Jugoslavije u ratna zbivanja u Bosni i Hercegovini, Stranka demokratske akcije bojkotovala je sve izbore koji su održani 1992. i 1993. godine u Saveznoj Republici Jugoslaviji.³⁴

Na republičkim parlamentarnim izborima koji su održani 20. decembra 1992. godine, Demokratska reformska stranka Muslimana osvaja 6.336 glasova i jedan mandat u parlamentu Republike Srbije.³⁵

30. septembra 1996. godine formira se koalicija od pet političkih stranaka, pod nazivom "Lista za Sandžak - dr. Sulejman Ugljanin", radi učešća na lokalnim i saveznim izborima koji su zakazani za 3. novembar 1996. godine.³⁶ U Crnoj Gori Stranka demokratske akcije izlazi samostalno na izbore.

Na izborima za Vijeće građana Savezne skupštine SRJ, "Lista za Sandžak - dr. Sulejman Ugljanin" osvaja 62.111 glasova odnosno 1 poslanički mandat u saveznom parlamentu, SDA Crne Gore osvaja 12.327 glasova odnosno 1 mandat u saveznom parlamentu.³⁷

Na republičkim izborima u Crnoj Gori, Stranka demokratske akcije osvaja 10.167 glasova (3, 5%) i 3 mandata u Skupštini Crne Gore.³⁸

33 Veselin Pavićević, Darmanović Srđan, Komar Olivera, Vujović Zlatko, Izbori i izborna zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990 - 2006., CEMI, Podgorica, 2007, Dostupno preko: <https://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/01/Izbori-i-izborno-zakonodavstvo-u-Crnoj-Gori-1990-2006.pdf>, (Pristupljeno: 14. april 2022), str. 25.

34 „26. godina SDA Sandžaka“, SDA Sandžaka - Informativna služba, Novi Pazar, 2016, str. 17

35 Zoran Lučić *Oko Izbora - 15*, CESID, Beograd, 2007, Dostupno preko: <http://www.cesid.rs/pdfovi/OKO%20IZBORA%2015.pdf>, (Pristupljeno: 19. mart.2022) str. 120.

36 „26. godina SDA Sandžaka“, SDA Sandžaka - Informativna služba, Novi Pazar, 2016, op.cit. str. 17

37 Milovan Živković, *Izbori 96, Veće građana Savezne skupštine*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1996, Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G1996/Pdf/G19966001.pdf> (Pristupljeno: 21 mart 2022), str. 23. i 24,

38 Boris Raonić, *Utemeljenost manjinskih naroda u Crnoj Gori*, Građanska alijansa, Podgorica, 2019, Dostupno preko: <https://gamn.org/wp-content/uploads/2019/10/GA-Publikacija->

Na lokalnim izborima u Srbiji 1996. godine, “Lista za Sandžak – dr. Sulejman Ugljanin”, osvaja ukupno 54.696 glasova odnosno 106 odborničkih mandata u skupštinama opština Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Prijepolje i Priboj.³⁹

Nakon održanih izbora “Lista za Sandžak” formirala je samostalno vlast u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenicu. Međutim, 10. jula 1997. godine odlukom Vlade Republike Srbije, uz angažovanje jakih policijskih snaga, uvedena je prinudna uprava i suspendovana legalno izabrana opštinska vlast u Novom Pazaru.⁴⁰

Na izborima za republički parlament Srbije, koji su održani 21. septembra 1997. godine, Koalicija “Lista za Sandžak – dr. Sulejman Ugljanin” osvaja tri poslanička mandata u Narodnoj skupštini Republike Srbije.⁴¹

Nakon raskola u SDA Crne Gore i formiranja nove političke stranke, Internacionalne demokratske unije, na vanrednim parlamentarnim izborima 1998. godine u Crnoj Gori nijedna od te dvije političke stranke Bošnjaka nije uspjela da osvoji dovoljan broj glasova potreban za ulazak u parlament.⁴²

Utemeljenost-manjinskih-naroda-u-CG.pdf, (Pristupljeno: 22. mart 2022), str. 86.

- 39 Republički zavod za statistiku, *Izbori za odbornike skupština opština i gradova u Republici Srbiji – konačni rezultati*, Beograd, 1997, Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G1997/Pdf/G19976002.pdf> (Pristupljeno: 23. mart 2022), str. 37. 39. 76. 77. 79 i 80.
- 40 Naša borba, *Blue jeans za lezece policajce*, jul 1997. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Jul97/2007/2007_4.HTM (Pristupljeno: 24. mart 2022)
- 41 Republički zavod za statistiku, *Izbori za narodne poslanine Narodne skupštine Republike Srbije 1997. godine – konačni rezultati*, Beograd, 1997, Dostupno preko: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1997/1997%20Publikacija%20statistike%20np.pdf> (Pristupljeno: 25. mart 2022) str. 11. 12.
- 42 Harun Hadžić, Aliju su Bošnjaci Sandžaka prepoznali kao svog lidera, a onda su počela hapšenja i mučenja, 2020. godine *Stav Arhiv*, jun, 2020, Dostupno preko: <https://arhiv.stav.ba/aliju-su-bosnjaci-sandzaka-prepoznali-kao-svog-lidera-a-onda-su-pocela-hapsenja-i-mucenja/> (Pristupljeno: 27. mart 2022)

Na lokalnim i saveznim izborima koji su održani 24. septembra 2000. godine, "Lista za Sandžak – dr. Sulejman Ugljanin" osvaja 97 odborničkih mandata u opštinama Novi Pazar, Tutin, Sjenica, i Prijepolje.⁴³ "Lista za Sandžak" i posle ovih izbora samostalno formira vlast u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu. Koalicija "Narodni pokret Sandžaka" osvaja 3 odbornička mandata u opštini Sjenica.⁴⁴ „Lista za Sandžak” dobija i mjesto poslanika u parlamentu Savezne Republike Jugoslavije.⁴⁵

Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka

Neposredno pred početak krize u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji osniva se Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka (BNVS). „Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka (BNVS) osnovano je 11. maja 1991. godine, pod imenom Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka (MNVS).“⁴⁶ Cilj osnivanja ove bošnjačke nacionalne i političke institucije, bio je zaštita interesa bošnjačkog naroda u Sandžaku te okupljanje svih (ili bar većine) političkih, kulturnih, vjerskih i drugih organizacija koje su tada okupljale Bošnjake.⁴⁷

Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka, djelujući u kriznim vremenima, uspjelo je da internacionalizuje pitanje Sandžaka i Bošnjaka i nametne se kao ključna bošnjačka politička institucija tog vremena. Pored toga, BNVS je istaklo zahjtev za rješavanje ustavno – pravnog statusa Bošnjaka i regije Sandžak. Upravo je BNVS svojim djelovanjem postavilo standarde u pogledu koherentnog djelovanja bošnjačkih organizacija ka postizanju zajedničkog cilja, predložilo mehaniz-

43 Republički zavod za informatiku i statistiku, *Izbori, 2000. za odbornike Skupština opština i gradova, za odbornike Skupštine grada Beograda i grada Niša - konačni rezultati*, Beograd, februar 2001, Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20016003.pdf> (Pristupljeno: 28. mart 2022), str. 23. 63. 66.

44 Ibid str. 24.

45 Muhedin Fijuljanin, *Sandžački Bošnjaci*, Centar za bošnjačke studije, Tutin, 2010, op.cit. str. 127.

46 Bošnjačko nacionalno vijeće, *O vijeću*, Dostupno preko: <https://www.bnv.org.rs/onama.php> (Pristupljeno: 28. mart 2022)

47 Ibidem

me (za koje možemo reći da su i danas aktuelni) i dalo svoje viđenje kako vidi Bošnjake u državnom sistemu ili sistemima nastalim nakon raspada SFRJ.

Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka, sebe je definisalo kao najviše političko i predstavničko tijelo Bošnjaka u Sandžaku, i ako se uzme u obzir činjenica da su sve relevantnije organizacije koje su okupljale Bošnjake sudjelovale u radu BNVS-a može se reći da je ono taj status stvarno i uživalo kod Bošnjaka.

BNVS je bilo aktivni učesnik brojnih međunarodnih konferencija i skupova koji su organizovani u cilju rješavanja krize na prostoru bivše Jugoslavije, i to: Međunarodna konferencija o manjinama u Ženevi od 5. jula 1991; Komisija za jugoistočnu Evropu, Evropskog parlamenta u Briselu od 1. septembra 1991; Mirovna konferencija o bivšoj Jugoslaviji u Hagu 1991. godina; Zasedanje OEBS-a u Helsinkiju 29. juna 1992.; Londonska konferencija, 26 – 28 avgusta 1992; Zasedanje Međunarodne konferencije o krizi u bivšoj Jugoslaviji u Ženevi 1992, 1993. i početkom 1994; Samit ministara Organizacije islamske konferencije od 2. do 9. decembra 1994. godine na kojem se raspravljalo o krizi na prostoru bivše Jugoslavije; Samit lidera Organizacije Islamske Konferencije u Kazablanki u Maroku 12-15. decembra 1994; Svetska konferencija o ljudskim pravima u Beču 14 – 25. jun 1993; Generalna skupština UNPO-a (Međunarodne organizacije nepredstavljenih naroda u UN-u) 1993, 1994 i 1995 i 1996; Potkomisiji UN-a za ljudska prava 1995 godine.⁴⁸

BNVS je 17. januara 1993. godine postalo član međunarodne organizacije UNPO (Unrepresented Nations and Peoples Organization).⁴⁹

Slijedeći preporuke iz tzv. Haškog dokumenta usvojenog na Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji, BNVS je 6. juna 1993. godine, usvojilo Memorandum o specijalnom statusu za Sandžak. „Osнова za donošenje tog dokumenta bio je referendum za autonomiju

48 Informacije u vezi međunarodnih aktivnosti BNVS-a dobijene su tokom istraživanja od tadašnjeg predsednika BNVS-a dr Sulejmana Ugljanina. Dokumenti BNVS-a i SDA Sandžaka navedeni kao izvori u radu ustupljeni su autoru iz lične arhive dr Sulejmana Ugljanina

49 Unrepresented Nations & Peoples Organization, Sanjak, UNPO Publishing 2018, Available from: <https://unpo.org/members/20846> (Accessed: 28th March 2022)

Sandžaka, sproveden u periodu od 25. do 27. oktobra 1991. godine.⁵⁰ Memorandum je zatraženo da se u okviru tadašnje Savezne Republike Jugoslavije, uspostavi autonomija za Sandžak sa izvršnom, sudskom i zakonodavnom vlašću.⁵¹

Pored toga BNVS je od 1991. godine do 2000. godine donijelo više strateških dokumenata i odluka od značaja za Bošnjake Sandžaka, i to:

- 11. oktobra 1991. godine donijeta je odluka o održavanju Referenduma građana Sandžaka o Autonomiji Sandžaka, koji je sproveden 25. 26. 27. oktobra 1991. godine.⁵²
- 28. aprila 1992. godine, Skupština Bošnjačkog nacionalnog vijeća Sandžaka je na svojoj posebnoj sjednici izrazila neslaganje sa Ustavom nove države Savezne Republike Jugoslavije i protest što su Bošnjaci (tada Muslimani) protiv njihove volje izbačeni iz Ustava, i što im je oduzet status konstitutivnog naroda.⁵³
- 20. decembra 1992. godine, BNVS uputilo je 754 sandžačka studenata na studije u Republiku Tursku, kojima je zbog ratnih operacija na prostoru bivše Jugoslavije onemogućeno dalje školovanje. BNVS je i u narednim godinama nastavilo sa slanjem sandžačkih studenata na studije u Republiku Tursku.⁵⁴

„19. jula 1999. godine, usvojilo je Memorandum o autonomiji Sandžaka i specijalnim odnosima sa Bosnom i Hercegovinom, kao platformu za rješenje statusa Sandžaka i statusa Bošnjaka.“⁵⁵

50 Bošnjačko nacionalno vijeće, O Vijeću, Dostupno preko: <https://www.bnv.org.rs/onama.php> (Pristupljeno: 28. mart 2022)

51 Ibidem.

52 Ibidem.

53 Muhedin Fijuljanin, Kalendar – značajni datumi, Stranka demokratske akcije Sandžaka, Novi Pazar, 2014, Dostupno preko: <https://www.sda.rs/uploads/dokumenta/Kalendar.pdf> (Pristupljeno: 29 mart 2022), str. 20.

54 Ibidem, str. 49

55 Bošnjačko nacionalno vijeće, O vijeću, Dostupno preko: <https://www.bnv.org.rs/onama.php> (Pristupljeno: 28. mart 2022)

Referendum o autonomiji Sandžaka

Referendum o autonomiji Sandžaka održan je 25. – 27. oktobra 1991. godine. Referendum je sproveo tadašnje Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka. Odluku o raspisivanju referendum Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka donijelo je na sjednici održanoj 11. oktobra 1991. godine u Novom Pazaru. Tom odlukom utvrđeno je da će:

- referendumsko izjašnjanje se obaviti 25. 26. i 27. oktobra 1991. godine,
- referendum se sprovesti u gradovima Sandžaka (Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Prijepolje, Priboj, Nova Varoš, Pljevlja, Bijelo Polje, Ivangrad – Petnjica, Rožaje i Plav), drugim mjestima u Jugoslaviji gdje žive građani Sandžaka, kao i inostranstvu gdje privremeno žive i rade građani Sandžaka,
- referendumsko pitanje glasiti “Da li ste za potpunu političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka sa pravom priključenja jednoj od suverenih Republika?”⁵⁶
- referendum sprovesti Centralna komisija (koja je na istoj sednici i formirana).⁵⁷

Na osnovu izvještaja Centralne komisije, usvojenog 4. novembra 1991. godine, navodi se da je 264.156 punoletnih građana, upisano u biračke koji su imali pravo izjašnjanja na postavljeno referendumsko pitanje. Od ovog ukupnog broja upisanih birača, čak 70,19% ili 185.437 upisanih punoletnih građana je pristupilo referendumskom izjašnjanju. Kada su u pitanju rezultati Centralna komisija navodi da je ZA potpunu političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka, sa pravom priključenja jednoj od suverenih država bilo 98,85% ili 183.302 glasača, odnosno onih koji su izašli na glasanje, što predstavlja 69,39% od ukupnog biračkog tijela. Sa druge strane PROTIV potpune političke i teritorijalne autonomije Sandžaka sa pravom priključenja jednoj od suverenih Republika, se izjasnilo 1,07% odnosno

56 Odluka o raspisivanju referenduma o političkoj i teritorijalnoj autonomiji Sandžaka, br. 01/91 od 11. oktobra 1991. godine, *Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka*, Novi Pazar, 1991.

57 Odluka o formiranju Centralne komisije za sprovođenje referenduma o političkoj i teritorijalnoj autonomiji Sandžaka, br. 02/19 od 11. oktobra 1991. godine, *Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka*, Novi Pazar, 1991.

1.982 birača, od ukupnog broja birača koji su izašli na referendum. Što se tiče nevažećih listića, njihov broj je iznosio 0,08% odnosno 153 od broja izašlih birača. Komisija na kraju izvještaja konstatuje da je referendum uspio.⁵⁸

Iako je održavanje referenduma bilo zabranjeno od strane državne vlasti,⁵⁹ on je ipak sproveden.

Referendum o autonomiji Sandžaka predstavlja jedan od najznačajnijih političkih poduhvata Bošnjaka Sandžaka i jedna je od rijetkih tački koju nijedna od bošnjačkih političkih struktura (ni danas), ne osporava i ne dovodi u pitanje.

U čast referenduma za autonomiju Sandžaka, Bošnjačko nacionalno vijeće je, na sjednici održanoj 20. avgusta 2015. godine, dane 25. 26. i 27. oktobar proglasilo za dane od posebnog značaja za Bošnjake.⁶⁰

Represija nad Bošnjacima i kršenja ljudskih prava Bošnjaka

Nasilje koje je u periodu 1992. – 2000. godina sprovedeno nad Bošnjacima u Sandžaku predstavlja, i danas, ključnu tačku nepovjerenja Bošnjaka u državne organe a naročito u vojsku, policiju i pravosuđe. Odbijanje državnih organa, nakon 2000. godine, da kroz institucije pruže pravičnu satisfakciju žrtvama državnog nasilja u Sandžaku (uključujući obavezno krivično i drugo sankcionisanje odgovornih), može se uzeti kao argument onih stanovništva koja položaj Bošnjaka i poslije 2000. godine ocenjuju kao nepovoljan.

58 Izvještaj Centralne komisije o rezultatima glasanja na referendumu za potpunu političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka, br. 19/91, *Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka*, Novi Pazar, 4. novembar 1991.

59 Minorities at Risk Project, Chronology for Sandzak Muslims in Yugoslavia, *UNHCR*, Avgust 2004, Available from: <https://www.refworld.org/docid/469f38f61e.html> (Accessed: 30. March.2022)

60 Odluka o proglašenju Dana Samoopredjeljenja i proglašenju 25. 26. i 27. oktobra za Dane od posebnog značaja za Bošnjake, br. 841A-09/2015, *Bošnjačko nacionalno vijeće*, Sjenica, 20. avgust 2015.

Prema Izvještaju međunarodne krizne grupe (International Crises Group) početkom rata u Bosni i Hercegovini Vojska tadašnje Jugoslavije postavila je svoje trupe i tehniku oko Novog Pazara te se Novi Pazar bez ikakvog racionalnog objašnjenja i razloga našao u topovsko – tenkovskom okruženju.⁶¹ Situacija nije bila bolja ni u drugim sandžackim opštinama.

Pojedinačna ubistva, otmice, oružani napadi vojske, politički procesi, paljenje kuća i pljačke, policijska tortura, razni oblici diskriminacije i sistemske represije bili su prikaz odnosa „pravne države“ prema Bošnjacima Sandžaka.⁶²

Kao primjere zločina koji su počinjeni nad Bošnjacima izvdvojimo:

- Ubistvo Rama Berba, Bošnjaka iz pribojskog naselja Sjeverin, koga je ubio srpski vojnik;⁶³
- Otmicu u Sjeverinu, kada je 22. oktobra 1992. godine iz autobusa na liniji Priboj - Rudo oteto 17 putnika bošnjačke nacionalnosti;⁶⁴
- Granatiranje sela Kukurovići 18. februara 1993. godine od strane pripadnika Užičkog korpusa Vojske Jugoslavije. Tada su tri osobe ubijene a cijelo selo je spaljeno;⁶⁵
- Otmicu u Bukovici (opština Pljevlja, Republika Crna Gora)

61 Izvještaj za Evropu, Srpski Sandžak: I dalje zaboravljen, *International Crisis Group*, br.162, april 2005, Dostupno na: https://www.files.ethz.ch/isn/28090/162_serbia_s_sandzak_still_forgotten_serbian.pdf (Pristupljeno: 30. mart 2022), str. 10.

62 Goran Milikić, Zločin u Sandžaku devedestih godina, *Zona NE odgovornosti*, Dostupno preko: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/zlocini-u-sandzaku-devedesetih-godina/> (Pristupljeno: 01. april 2022)

63 Pod lupom, broj 2. *Priboj - Diskriminacija, otmica i zastrašivanje Muslimana u Srbiji*, Fond za humanitarno pravo, 1993, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/11/Pod-lupom-Priboj-feb-1993.pdf>. (Pristupljeno: 02. april 2022) str. 3.

64 Ibidem, str. 3

65 <https://www.yihr.rs/bhs/priznanje-i-obestecenje-civilnih-zrtava-ratnog-zlocina-put-za-oporavak-kukurovica/> (Pristupljeno: 06.03.2022.)

od 15. februara 1993;⁶⁶

- Otmicu u Štrpcima kada je 27. februara 1993. godine iz voza 671 koji se kretao prugom Beograd – Bar oteto 18 Bošnjaka, 1 Hrvat i jedna osoba nepoznatog porijekla. Svi oteti su kasnije ubijeni a do sada su pronađeni posmrtni ostaci četiri osobe;⁶⁷
- Hapšenje bošnjačkih političkih aktivista u Srbiji i Crnoj Gori i sudske procese koji su protiv njih vođeni u Novom Pazaru i Bijelom Polju;⁶⁸
- Policijsku torturu i mučenja kojima je bilo podvrgnuto više od 17.000 Bošnjaka.⁶⁹

Kršenje ljudskih prava Bošnjaka u Sandžaku, težak položaj, diskriminacija i teror kojem su Bošnjaci izloženi bili su predmet interesovanja i reagovanja domaćih ali i relevantnih međunarodnih organizacija.

14. avgusta 1992. godine OEBS (tadašnji KEBS) donio je odluku o uspostavljanju dugoročne misije (misije dugog trajanja) za Kosovo, Sandžak i Vojvodinu.⁷⁰ OEBS i Vlada Savezne Republike Jugoslavije 28. oktobra 1992. godine potpisali su Memorandum o razumijevanju i regulisanju misije.⁷¹ Odlukom o uspostavlja-

66 Pod lupom, br. 4. *Muslimani u Srbiji i Crnoj Gori – Otmica putnika iz voza 671*, Fond za humanitarno pravo, maj 1993, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/11/Pod-lupom-Muslimani-u-SCG-maj-1993.pdf>, (Pristupljeno: 02. april 2022) str. 1. 2 i 3.

67 Ibidem, Pod lupom, str. 3.4.5 i 6.

68 Goran Milikić, *Zločin u Sandžaku devedestih godina, Zona NE odgovornosti*, Dostupno preko: <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/zlocini-u-sandzaku-devedesetih-godina/> (Pristupljeno: 01. april 2022)

69 Fahrudin Kladničanin, *Lekcije iz prošlosti, Peščanik*, 2011, Dostupno preko: <https://pescanik.net/lekcije-iz-proslosti-sandzak/> (Pristupljeno: 03. april 2022)

70 Survey of OSCE Field Operations, OSCE, 2021, Available from: https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/74783_3.pdf (Accessed: 03th April 2022) p. 47

71 *Ethnic Mobilization in Serbia Country Specific Report*, Belgrade Centre for Human Rights, 2006. BgCentar,

nju misije, OEBS je utvrdio i njen mandat u cilju prikupljanja informacija o svim aspektima bitnim za kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda na Kosovu, Sandžaku i Vojvodini. Misija u Sandžaku je imala sjedište u Novom Pazaru i kancelariju u Prijepolju.⁷² Misija OEBS-a za Kosovo, Sandžak i Vojvodinu se povukla u julu 1993. godine, jer je „Vlada SRJ odbila zahtjev za produžetak trajanja njenog boravka u SRJ i uskratila joj gostoprimstvo.“⁷³ Vijeće sigurnosti UN-a, 9. avgusta 1993. godine donosi Rezoluciju 855 kojom naglašava da je „Vijeće sigurnosti duboko zabrinuto zbog odbijanja vlasti u SRJ da Misiji OEBS za Kosovo, Sandžak i Vojvodinu omoguće nastavak aktivnosti u tim regionima.“⁷⁴

Generalna skupština UN-a 7. februara 1994. godine donosi Rezoluciju 48/153 o kršenju ljudskih prava u Republici Bosni i Hercegovini, Republici Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji. Rezolucijom 48/153 se:

- u tački 17. izražava ozbiljna zabrinutost za urušavanje položaja ljudskih prava u Saveznoj Republici Jugoslaviji;
- u tački 21. izražava ozbiljna zabrinutost za izvještaj Specijalnog izvestioca o kršenju ljudskih prava u Sandžaku i Vojvodini, naročito za akte fizičkog nasilja, otmice, spaljivanje domova, prerese bez naloga, oduzimanje imovine, nasumična hapšenja, zabrane političkih partija i ostale diskriminatorske prakse u korist srpske populacije, koji su usmjereni na mijenjanje etničke strukture tih oblasti.⁷⁵

Available at: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2006/01/1.-ethnic-mobilisation.pdf>, p. 41.

72 Survey of OSCE Field Operations, OSCE, 2021, https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/74783_3.pdf (Accessed: 03th April 2022) p. 47

73 Ibidem, str 48.

74 Security Council UN, *Resolution 855*, 1993, Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/441/84/PDF/N9344184.pdf?OpenElement> (Accessed: 03 April 2022)

75 United nations, General Assemblby, *Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia: violations of human rights in the Republic of Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro)*, 1994, Available from: <https://undocs.org/en/A/RES/48/153> (Accessed: 03th April 2022)

Specijalni izvjestilac Komisije UN za ljudska prava za teritoriju bivše Jugoslavije Tadeuš Mazovjecki dokumentovao je zločine i nasilje koji su vršeni nad Bošnjacima u izvještajima iz decembra 1993. godine,⁷⁶ februara 1994. godine,⁷⁷ i novembra 1994. godine.⁷⁸ U izvještaju iz februara 1994. Mazovjecki navodi da je dokumentovao „otmiče, uništavanje domova paljenjem ili upotrebom eksploziva te opšte maltretiranje Muslimana, uključujući premlaćivanje od strane policije te nasumične pretrage domova zbog oružja.“⁷⁹

Skupština Bosne i Hercegovine, 29. marta 1995. godine, usvaja Deklaraciju o kršenju prava i sloboda Bošnjaka u Sandžaku i drugim dijelovima Srbije i Crne Gore.⁸⁰ Komitet protiv torture UN-a u izvje-

76 Mazowiecki, Tadeusz, Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia : 5th periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, UN:Commission on Human Rights, 1994, Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/856/23/PDF/G9385623.pdf?OpenElement> (Accessed 7. April 2022.) p. 30, 31.

77 Mazowiecki, Tadeusz, Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia : final periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, UN: Commission of Human Rights, 1995, Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/111/86/IMG/G9411186.pdf?OpenElement> (Accessed: 7 April 2022), p. 24,25.

78 Mazowiecki, Tadeusz, *Human rights situations and reports of special rapporteurs and representatives, Situation of human rights in the former Yugoslavia*, General Assembly, Security Council, 1994, Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/434/11/PDF/N9443411.pdf?OpenElement> (Accessed: 8 April 2022), p. 42-44.

79 Mazowiecki, Tadeusz, Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia : final periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, UN: Commission of Human Rights, 1995, Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/111/86/IMG/G9411186.pdf?OpenElement> (Accessed: 7 April 2022), p. 24. paragraph 144.

80 Muhedin Fijuljanin, Kalendar – značajni datumi, Dostupno preko: <https://www.sda.rs/uploads/dokumenta/Kalendar.pdf> (Pristupljeno: 08 april 2022), op.cit. str. 18.

štaju⁸¹ koji je podnio Generalnoj skupštini UN 1999. godine, konstatuje da srpska policija na Kosovu i u Sandžaku sprovodi brutalnu torturu koja „uključuje udaranje pesnicama, drvenim i metalnim palicama po glavi, bubrezima i tabanima što dovodi do sakaćenja, a u nekim slučajevima čak i do smrti.“⁸² Komitet je takođe konstatovao da se tortura sprovodi sa ciljem iznuđivanja priznanja te je izrazio zabrinutost što sudovi prihvataju priznanja iznuđena torturom kao i zbog činjenice da vlasti ne rade ništa u pogledu sankcionisanja ovih pojava.⁸³

Sudsko – politički procesi nad Bošnjacima

Dva sudsko – politička procesa koja su vođena protiv članova Stranke demokratske akcije u Srbiji i Crnoj Gori, predstavljaju važan dio ukupne slike o položaju Bošnjaka u Republici Srbiji prije i poslije 2000. godine. Novopazarski sudski proces,⁸⁴ trajao je sve do 2013. godine, dakle punih 20 godina, kada je zbog nastupanja apsolutne zastarelosti okončan. U pravcu traženja odgovora na motive za vođenje ovih političkih procesa, treba imati na umu rezultate koji su postignuti kroz djelovanje SDA i BNVS-a u periodu od 1990 do 1993. godine. Dakle, ako uzmemo u obzir da su za kratko vrijeme postignuti značajni politički rezultati, da su položaj i status Bošnjaka i Sandžaka internacionalizovani te da su postavljeni na mapu otvorenih političkih pitanja bivše SFRJ može se zaključiti da su ovi montirani politički procesi rezultat potrebe tadašnje Miloševićeve vlasti da legalne i legitimne političke institucije Bošnjaka Sandžaka kompromituje pokušavajući da ih međunarodnoj i domaćoj javnosti prikaže kao militarističke a ne legalističke organizacije koje imaju cilj da nasiljem a ne mirnim putem ostvare svoje političke ciljeve.

81 Report of the Committee against torture, United nations, New York, 1999, Available from: [https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=A%2f54%2f44\(SUPP\)&Lang=en](https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=A%2f54%2f44(SUPP)&Lang=en) (Accessed: 7 April 2022) p. 7 paragraph 47-48.

82 Ibidem, p.7.

83 Fond za humanitarno pravo, Vađenje žrtava, *Peščanik*, 2014, Dostupno preko: <https://pescanik.net/vredanje-zrtava-2/> (Pristupljeno: 9. april 2022)

84 Sudski postupak vođen pred Okružnim sudom u Novom Pazaru protiv 25 članova SDA Sandžaka

U periodu od 20. maja 1993. godine do 22. septembra 1993. godine u Republici Srbiji (Novi Pazar, Tutin i Sjenica) uhapšeno je 25 lica,⁸⁵ a u Republici Crnoj Gori (Rožaje, Bijelo Polje, Berane i Pljevlja) od 25. januara do 7. aprila 1994. godine uhapšeno je 21 lice,⁸⁶ dakle uhapšeno je ukupno 46 građana SRJ bošnjačke nacionalnosti, uglavnom članova Stranke demokratske akcije. Protiv uhapšenih vođena su dva odvojena sudska postupka u Novom Pazaru (Republika Srbija) i Bijelom Polju (Republika Crna Gora). Akcija hapšenja pripadnika SDA u Srbiji izvršena je pod šifrom “Maj 93”⁸⁷ dok je akcija hapšenja pripadnika SDA u Crnoj Gori izvršena pod šifrom “Lim”⁸⁸.

Optužnicom Okružnog javnog tužilaštva iz Novog Pazara KT. br. 67/93 od 18.10.1993. godine i Optužnicom Višeg javnog tužilaštva u Bijelom Polju, KT. br. 5/94 od 21.07.1994. godine okrivljenima se stavilo na teret da su, između ostalog, u cilju da upotrebom sile, od dijela teritorije SRJ stvore samostalnu državu Sandžak, u vremenu od maja 1991. godine

85 *Optužnica Okružnog javnog tužilaštva iz Novog Pazara KT. br. 67/93 od 18.10.1993.* Uhapšeni su: Hajriz Kolašinac, Fadil Ugljanin, Hajro Aljković, Džemail Etemović, Šefčet Gračanin, Mustafa Alić, Hodo Jakupović, Ibrahim Faković, Alija Halilović, Jonuz Škrijelj, Adem Hasić, Šefkija Rašljanin, Safet Zilkić, Rifat Dupljak, Nedžib Hodić, Hajriz Fejzović, Zuhdija Hodžić, Asim Šaćirović, Mersad Plojović, Murat Mušić, Nasuf Halilović (Novi Pazar), Zekerija Hajrović, Šemsudin Kučević (Tutin), Mirsad Hodžić i Jakup Hodžić (Sjenica). - *Optužnica Okružnog javnog tužilaštva iz Novog Pazara KT. br. 67/93 od 18.10.1993.*

86 *Optužnica Višeg javnog tužilaštva u Bijelom Polju, KT. br. 5/94 od 21.07.1994.* Uhapšeni su: Harun Hadžić, Rasim Šahman, Erdžan Fetahović, Umer Hadžić, Esad Omerović (Rožaje), Hakija Muratović, Isat Skenderović (Berane), Šefket Brković, Riza Burzanović, Avdo Ciguljin (Pljevlja), Omer Omerović, Rifat Vesković, Mevludin Kasumović, Sabahet Spahić, Husein Smakić, Ibrahim Čikić, Dževad Begović, Sead Bibuljica, Sead Pućurica, Senad Pućurica i Šefčet Bošnjak (Bijelo Polje).

87 RTV, Svedok: Stanišić zaustavio Ugljanina i rat u Sandžaku, 2011, Dostupno preko: http://www.rtv.rs/sk/hronika/svedok-stanisic-zaustavio-ugljanina-i-rat-u-sandzaku_278289.html (Pristupljeno: 09. april 2022)

88 Harun Hadžić, Akcija „Lim“, dvadeset četiri godine kasnije: Državni zločin bez kazne, *Monitor*, 2018, dostupno preko: <https://www.monitor.co.me/akcija-lim-dvadeset-etiri-godine-kasnije-dravni-zloin-bez-kazne/> (Pristupljeno: 06. april 2022)

do maja 1993. godine,⁸⁹ odnosno u vremenu od aprila 1991. godine do januara 1994. godine,⁹⁰ pripremali izvršenje krivičnog djela ugrožavanje teritorijalne cjeline iz člana 116. st. 1. KZ SRJ, tako što su sačinjavali ratne i druge planove, formirali vojne i policijske formacije sa Glavnim štabom za Sandžak, štabovima u opštinama i mjesnim zajednicama i ilegalno nabavljali veće količine oružja, municije i eksplozivnih naprava, organizovali i vršili obuku diverzantskih i terorističkih grupa i specijalnih jedinica itd. Ova dva sudska procesa, odnosno sama hapšenja funkcionera, pripadnika, aktivista i simpatizera SDA u Srbiji i Crnoj Gori dodatno se uticali na širenje straha koji je već bio prisutan kod bošnjačke populacije u Sandžaku.

Uhapšene je tokom 1994. godine posetila Beatrice Munier delegat Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (International committee of the red cross – ICRC) za posjetu ratnih zatvorenika i uhapšenima dodijelila identifikacione karte.⁹¹ Dodjeljivanje identifikacionih kartica, na osnovu kojih se može zaključiti da su uhapšeni, od strane ICRC tretirani, kao ratni vojni zarobljenici zahtjeva posebnu pažnju i istraživanje sa aspekta normi i načela Međunarodnog humanitarnog prava.

Tokom sudskog postupka optuženi su, negirali krivicu i tvrdili da su tokom predistražnog i istražnog postupka bili izloženi mučenjima, batinanju, psihičkoj torturi, ponižavanju, višednevnom uskraćivanju vode i hrane, uskraćivanju sna a pojedini su tvrdili da su izlagani i elektrošokovima i drugim najsurovijim tehnikama mučenja te da su zbog toga bili prisiljeni da izjave i zapisnike kod službenika Državne bezbjednosti i istražnog sudije (u Kraljevu, Foči, Bijelom Polju i Novom Pazaru) potpisuju protivno svojoj volji kao i da isleđivanju od strane pripadnika DB-a i istražnog sudije nisu prisustvovali advokati.⁹² O torturama kroz koje su prošli uhapšeni u oba politička procesa,

89 Optužnica Okružnog javnog tužilaštva iz Novog Pazara KT. br. 67/93 od 18.10.1993. godine, str. 6

90 Optužnica Višeg javnog tužilaštva iz Bijelog Polja KT. br. 5/94 od 21.07.1994. godine, str. 4.

91 Lična (osobna) karta Međunarodnog komiteta Crvenog krsta – Ženeva, broj: 410350, izdata na ime Škrijelj Jonuz

92 Vasvija Gusinac, Fehim Kajević, Safet Hadrović Vrbički, *Progoni i politički procesi u Sandžaku*, Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 1996, str. 143 - 150.

pisali su Tadueš Mazovjecki,⁹³ Fond za humanitarno pravo,⁹⁴ Amnesty International,⁹⁵ Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda,⁹⁶ druge domaće i inostrane NVO.

Prvostepenom presudom Okružnog suda iz Novog Pazara K.63/93, svih 25 optuženih u novopazarskom procesu proglašeni su krivim i izrečene su im zatvorske kazne u trajanju od 1 do 6 godina, a ukupno su osuđeni na 80 godina zatvora.⁹⁷ Prvostepenom presudom Višeg suda u Bijelom Polju K.25/94, svi optuženi u bjelopoljskom procesu, takođe su proglašeni krivim i izrečene su im zatvorske kazne u trajanja od 2 do 7 godina, a ukupno su osuđeni na 87 godina zatvora.⁹⁸

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, predsjednik Crne Gore Momir Bulatović, Odlukom o pomilovanju broj: 01-715/1 od 29. decembra 1995. godine, oslobodio je od krivičnog gonjenja sve optužene, pripadnike SDA, protiv kojih se vodio krivični postupak pred Višim sudom u Bijelom Polju. Shodno tome Vrhovni sud Crne Gore preinačio je prvostepenu presudu Višeg suda u Bije-

93 Mazowiecki, Tadeusz, Human rights situations and reports of special rapporteurs and representatives, Situation of human rights in the former Yugoslavia, General Assembly, Security Council, 1994, Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/434/11/PDF/N9443411.pdf?OpenElement> (Accessed: 08 April 2022), p. 44-45

94 Pod lupom broj 11, Sandžak – policijska represija (u vremenu od oktobra 1993 do marta 1994. godine), *Fond za humanitarno pravo*, 1994, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/11/Pod-lupom-Sand%C5%BEak-mart-1994.pdf> (Pristupljeno: 10. april 2022) str.1. 2. 3. 4. 12 i 13.

95 Hajriz Kolašinac, Fadil Ugljanin, Hajro Aljkovi, "The Federal Republic of Yugoslavia - Torture and Unfair Trial of Muslims in the Sandžak Region" Available from: <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/06/eur700201996en.pdf> (Accessed: 07 April 2022)

96 Semiha Kačar, *Svjedočenja iz Sandžaka*, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar, 2002, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Svedocenja_iz_Sandzaka.pdf (Pristupljeno: 11. april 2022) str. 130 – 143, 187 – 199.

97 Prvostepena presuda Okružnog suda u Novom Pazaru, K.63/93, 12. oktobar 1994. godine, str. 6. 14. 15.

98 Prvostepena presuda Višeg suda u Bijelom Polju, K.25/94, 28. decembar 1994. godine, str. 6. 15. 16.

lom Polju i odbio sve optužbe koje su im stavljene na teret.⁹⁹ Vrhovni sud Srbije dana 26. marta 1996. godine ukida prvostepenu presudu Okružnog suda u Novom Pazaru i postupak vraća na ponovno suđenje.¹⁰⁰ Kao što smo naveli, 2013. godine nakon nastupanja apsolutne zastarelosti, okončan je ovaj političko – sudski proces.¹⁰¹

Političke promjene i pad režima Slobodana Miloševića 5. oktobra 2000. godine

Nakon velikih protesta zbog pokušaja izborne krađe i prekrajanja izborne volje građana 5. oktobra 2000. godine srušen je režim Slobodana Miloševića. Za predsjednika SRJ, na izborima održanim 24. septembra 2000. godine izabran je dr. Vojislav Koštunica, a vlast na saveznom nivou preuzela je Demokratska opozicija Srbije (DOS), formirajući 4. novembra 2000. godine saveznu vladu sa Socijalističkom narodnom partijom Crne Gore.¹⁰²

25. oktobra 2000. godine došlo je i do formiranja prelazne Vlade Republike Srbije¹⁰³ koju su činili predstavnici Socijalističke partije Srbije, Srpskog pokreta obnove i DOS-a. Važno je istaći da su Bošnjaci dali veliki doprinos političkim promjenama u Srbiji i tadašnjoj SRJ, jer su na izborima održanim 24. septembra 2000. godine, u Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu, Prijepolju, Priboju i Novoj Varoši gotovo ple-

99 Vrhovni sud Crne Gore, Kž. br. 92/95, Presuda od 29. decembra 1995. godine

100 Vrhovni sud Srbije, Kž. 491/95, Rješenje od 26. marta 1996. godine

101 Danas, Tačka na proces Bošnjacima, 2013, Dostupno preko: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/tacka-na-proces-bosnjacima/> (Pristupljeno: 11. april 2022)

102 Jovan Miletić, Za povratak u svet i bolje odnose Republika, *Glas javnosti*, 2000, Dostupno preko: <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/11/05/srpski/P00110414.shtm> (Pristupljeno: 12. april 2022)

103 Vlada Republike Srbije, Vlada RS izabrana 25. oktobra 2000, Vlada RS, 2000, Dostupno preko: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/33639/vlada-republike-srbije-izabrana-25-oktobra-2000-godine.php> (Pristupljeno: 13. april 2022)

biscitarno podržali kandidata DOS-a na predsjedničkim izborima.¹⁰⁴ 25. januara 2001. godine formira se Vlada Srbije na čelu sa dr Zoranom Đinđićem.¹⁰⁵ Nakon promjene vlasti na svim nivoima, očekivanja Bošnjaka u pogledu pozitivnijeg odnosa države prema njima postaju velika, kao i očekivanja u pogledu rješavanja svih otvorenih i spornih pitanja koja je kao nasljeđe režim Slobodana Miloševića ostavio iza sebe.

Političke promjene u Srbiji i SRJ donose nekoliko krupnih pozitivnih pomaka, dolazi do usvajanja Zakona u zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina na saveznom nivou, kao prvog zakona kojim se u uređuje ostvarivanje kolektivnih prava nacionalnih manjina.¹⁰⁶ Pad režima Slobodana Miloševića doveo je do određenog zaokreta državne politike prema Bošnjacima, prestao je teror nad Bošnjacima, počeli su slobodnije da žive, dobili su neku vrstu mogućnosti da u novom ambijentu počnu rješavati životna pitanja kao što je infrastruktura, ekonomski razvoj, nacionalno pitanje i statusno pitanje regije u kojoj žive. U suštini, pad Miloševićevog režima donio je napredak u položaju Bošnjaka.

Političke promjene koje su se desile u SRJ i Srbiji otvorile su i započele nove pozitivne procese koji su nagovještavali mogućnost unaprijeđenja položaja Bošnjaka. Međutim, ti procesi nikada nisu dovedeni do kraja niti je iskazana spremnost da se položaj Bošnjaka suštinski unaprijedi i da se uspostave i razviju mehanizmi koji bi sistemski i dugoročno riješili bošnjačko pitanje u Srbiji.

Odmah nakon rušenja režima Slobodana Miloševića, 1. novembra 2000. godine SRJ je primljena u članstvo UN-a.¹⁰⁷ Promjena vlasti

104 Savezna Republika Jugoslavija, *Savezni zavod za statistiku, „Izbori 2000 - Predsednik SR Jugoslavije“*, 2000, str. 11, 105, 106, 114, 115, 124, i 133.

105 Vlada Republike Srbije, Vlada RS izabrana 25. januara 2001, Vlada RS, 2000, Dostupno preko: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/33641/vlada-republike-srbije-izabrana-25-januara-2001-godine.php> (Pristupljeno: 12. april 2022)

106 Prijedlog Zakona o izmenama i dopunama zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Dostupno preko: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1325-18%20-%20Lat..pdf, (Pristupljeno: 13 april 2022), str. 9. i 10.

107 B92, Jugoslavija jednoglasno primljena u članstvo UN, 2000,

rezultuirala je i ukidanjem sankcija, punopravnim članstvom u Paktu za stabilnost jugoistočne Evrope, Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), Svetskoj banci, Interpolu i Savetu Evrope.¹⁰⁸

Novo vrijeme, novi politički odnosi i nova vlast donijeli su nove izazove ali i priliku da se iz korjena promijeni odnos države prema Bošnjacima.

Rasvjetljavanje i procesuiranje zločina nad Bošnjacima u Republici Srbiji – odnos državnih organa Republike Srbije poslije 2000. godine prema zločinima počinjenim nad Bošnjacima

Padom Miloševićevog režima okončana je jedna nasilna faza državne politike prema Bošnjacima. Okončanje nasilnih i represivnih metoda koje su primjenjivane nad Bošnjacima, nije sa sobom donijelo, a trebalo je, suočavanje sa prošlošću i tranziciju pravdu. Iako se, u početku, smatralo da je u novim političkim okolnostima to realan sled događaja i da će država ponuditi Bošnjacima tu vrstu satisfakcije. Suočavanje s prošlošću u Republici Srbiji, nakon promjene vlasti 2000. godine potrebno je bilo radi izgradnje svijesti u društvu o dješavanjima u Sandžaku tokom 90-tih. Suočavanje sa prošlošću kroz dje-

Dostupno preko: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=11&dd=02&nav_category=1&nav_id=15136 (Pristupljeno: 13 april 2022)

108 Beograd, Novi početak 2000-2003, Beograd.rs, Dostupno preko: <http://www.beograd.rs/lat/upoznajte-beograd/1277-novi-pocetak-2000-2003/> (Pristupljeno: 13. april 2022)

lovanje institucija (tranziciona pravda¹⁰⁹ i lustracija¹¹⁰) mogao je biti instrument koji će osigurati da se zločini neće ponoviti, da će se uspostaviti suštinska demokratija i stabilan mir, te da žrtve i njihove porodice dobiju potrebnu i pravičnu satisfakciju.¹¹¹ Međutim, državne vlasti nakon promjene režima 2000. godine nisu uradile dovoljno, a u nekim slučajevima ništa, kada je u pitanje rasvjetljavanje i procesuiranje zločina počinjenih nad Bošnjacima. Upravo ta činjenica, pored mnogo drugih, uzrok je nepoverenja Bošnjaka u državne organe ali i bitan parametar koji upućuje na to da položaj Bošnjaka čak ni poslije 2000. godine se ne može ocijeniti kao zadovoljavajući.

Na konferenciji “Odnos Srbije prema zločinima u Sandžaku u svjetlu procesa evropskih integracija”, koja je održana u Novom Pa-

109 Tranziciona pravda se usredsređuje na izazove sa kojima se društva u tranziciji — bilo od rata ka miru, ili od autoritarne vlasti ka demokratiji — suočavaju kada se treba boriti sa nasleđem masovnih kršenja ljudskih prava. Tranziciona pravda se kao disciplina može primeniti i u drugim kontekstima, uključujući tu i situacije kada se države sa dugotrajnom tradicijom poštovanja vladavine prava suočavaju sa vremenski udaljenim nasleđima počinjenih zločina. <https://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/Sta-je-tranziciona-pravda.pdf> (Pristupljeno: 16.05.2022.).

Prema Popoviću „Tranziciona pravda se najčešće definiše kao skup sudskih i vansudskih mehanizama usmerenih na prevladavanje autoritarne prošlosti ili posledica masovnih kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.” - Dragan Popović, *Pravo na istinu u međunarodnom pravu*, master teza, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, oktobar, 2014, Dostupno preko: https://www.academia.edu/8768520/Pravo_na_istinu_u_me%C4%91unarodnom_pravu, Pristupljeno (27. maj 2022) str. 6-7

110 Prema Krivokapiću, „Suština- lustracije svodi se na to da se licima koja su u vreme prethodnog nedemokratskog režima bila odgovorna za gruba kršenja ljudskih prava onemogućiti u izvesnom periodu vršenje javnih funkcija, kako bi se stabilizovali novi odnosi, a s druge strane ta lica kaznila za svoje ranije postupke“. - Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, JP Službeni glasnik, Beograd. 2010. str. 500

111 Centar za suočavanje sa prošlošću, *Suočavanje s prošlošću, Documenta*, Zagreb, 2022, Dostupno preko: <https://documenta.hr/suocavanje-s-prosloscu/> (Pristupljeno: 30. maj 2022)

zaru juna 2018. godine Nemanja Stjepanović iz Fonda za humanitarno pravo istakao je „Naša vlast se pravi kao da se devedesetih u Sandžaku ništa nije dešavalo, a desili su se zločini u Štrpcima, Sjeverinu, Kukurovićima, torture u policijskim stanicama.”¹¹²

Skupština opštine Tutin¹¹³ i Skupština opštine Sjenica¹¹⁴ 2002-2003. godine konstatovale su da je nad Bošnjacima ovih opština tokom 90-ih godina sprovedena sistemska represija i brutalna tortura kojima su prethodile neosnovane optužbe za posjedovanje nelegalnog oružja. U zaključcima su navedeni policajci i pripadnici Državne bezbjednosti koji su vršili torturu a od državnih organa je traženo njihovo sankcionisanje. Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava 2002. godine objavio je svjedočenja žrtava torture iz Novog Pazara, Sjenice, Tutina i Prijepolja u izvještaju „Svjedočenja iz Sandžaka”.¹¹⁵ FHP je 1997. godine objavio poseban izvještaj o policijskoj represiji pod nazivom „Kršenje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije 1991-1995: Sandžak, policijska represija.”¹¹⁶ Ni po jednom od ovih zahtjeva i izvještaja državne vlasti nisu ništa preduzele.

Bošnjačko nacionalno vijeće je sa Fondom sa humanitarno pravo usvojilo zajedničke zaključke, kojima se između ostalog navodi da se „zahtjeva od nadležnih državnih organa da neodložno sprovedu

112 Amela Bajrović, Srbija duguje priznanje žrtvama u Sandžaku, *Radio Slobodna Evropa*, 14. jun 2018, Dostupno preko: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-zlocin-u-sjeverinu-zrtve/29289925.html> (Pristupljeno: 28. maj 2022)

113 *Zaključak Skupštine opštine Tutin*, br.06-1/03 od 14. februar 2003, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Zakljucak_Tutin.pdf (Pristupljeno: 30 maj.2022)

114 *Zaključak Skupštine opštine Sjenica*, br.06-3/2002/2 od 14. februar 2002, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Zakljucak_Sjenica.pdf (Pristupljeno: 30. maj 2022)

115 Semiha Kačar, *Svjedočenja iz Sandžaka*, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar, 2002, Dostupno preko: <https://san-odbor.org/portfolio/svjedocenja-iz-sandzaka/> (Pristupljeno: 30. maj 2022)

116 Fond za humanitarno pravo, *Direktorka Kancelarije za ljudska i manjinska prava vređa žrtve torture u Sandžaku*, Fond za humanitarno pravo, 2014, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=27392> (Pristupljeno: 01. jun 2022)

brzu, efikasnu i djelotvornu istragu radi otkrivanja, procesuiranja i kažnjavanja svih počinitelja, nalogodavaca, organizatora i podstrekalaca zločina počinjenih nad civilima bošnjačke, hrvatske i drugih nacionalnosti u Štrpcima, Sjeverinu, Kukurovićima i okolnim selima, kao i zločina počinjenih u drugim mjestima u Sandžaku“ i dostavilo ih državnom vrhu ali ništa nije urađeno po tom pitanju.¹¹⁷

Za otmicu u Sjeverinu,¹¹⁸ Okružni sud u Beogradu 2005. godine osudio je Milana Lukića, Olivera Krsmanovića i Dragutina Dragičevića na po 20 godina i Dorda Ševića na 15 godina zatvora.¹¹⁹

Za učestvovanje u otmici u Štrpcima, Nebojša Ranisavljević je pred Višim sudom u Bijelom Polju (Republika Crna Gora) 2002. godine osuđen na 15 godina zatvora.¹²⁰

Fond za humanitarno pravo je 2006. godine podino krivičnu prijavu protiv NN pripadnika Užičkog korpusa Vojske Jugoslavije zbog ratnog zločina nad Bošnjacima sela Kukurovići.¹²¹ Nakon više od 16 godina od podnošenja krivične prijave Tužilaštvo za ratne zločine

117 Bošnjačko nacionalno vijeće, Posebna sjednica bnv posvećena odavanju počasti žrtvama otmice u štrpcima, BNV, 2016, Dostupno preko: https://www.bnv.org.rs/objava/POSEBNA_SJEDNICA_BNV_POSVE%C4%86ENA_ODAVANJU_PO%C4%8CASTI_%C5%BDRTVAMA_OTMICE_U_%C5%A0TRPCIMA (Pristupljeno: 01. jun 2022)

118 Inicijativa mladih za ljudska prava, Teror nad Bošnjacima u Sandžaku tokom devedesetih godina, sudski epilozi RAT U SRBIJI, 2022, Dostupno preko: <https://ratusrbiji.rs/teror-nad-bosnjacima-u-sandzaku-tokom-devedesetih-godina/> (Pristupljeno: 02 jun 2022)

119 Prvostepena presuda u ponovljenom postupku, Sjeverin, K1449/04, Beograd, 2011, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2016/10/Sjeverin_Pravostepena_presuda_u_ponovljenom_postupku_15.07.2005.pdf (Pristupljeno: 03. jun 2022) str. 3

120 Inicijativa mladih za ljudska prava, Teror nad Bošnjacima u Sandžaku tokom devedesetih godina, sudski epilozi RATUSRBIJI, 2022, Dostupno preko: <https://ratusrbiji.rs/teror-nad-bosnjacima-u-sandzaku-tokom-devedesetih-godina/> (Pristupljeno: 02 jun 2022)

121 Fond za humanitarno pravo, Krivična prijava protiv NN pripadnika Užičkog korpusa, *Fond za humanitarno pravo*, 2006, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=12876> (Pristupljeno: 04. maj 2022)

nije podiglo optužnicu.¹²² Fond za humanitarno pravo je takođe, u ime članova porodica otetih i ubijenih mještana Sjeverina pokrenuo postupak protiv Republike Srbije za naknadu nematerijalne štete. Tužbeni zahtjev, žalba, revizija i ustavna žalba su odbijeni i odbačeni od domaćih sudova. Evropski sud za ljudska prava je takođe odbacio predstavku uz obrazloženje da se zločin dogodio u vrijeme kada Evropska konvencija nije bila na snazi u Srbiji.¹²³

Pred Odjeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu, od 2019. godine počelo je suđenje za petoro pripadnika paravojne formacije "Osvetnici" zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva u slučaju otmice u Štrpcima. Tužilaštvo za ratne zločine je „prvu optužnicu podiglo još 3. marta 2015. godine, ali ju je sud deset puta vraćao pre nego što je ista potvrđena 24. oktobra 2018. godine.“¹²⁴

Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda podnio je ukupno „33 krivične prijave zbog torture nad Bošnjacima u Sandžaku u periodu od 1991. do 1995. godine, od čega su procesuirane svega dvije.“¹²⁵ Nijedan od postupaka za torturu, među kojima su najpoznatiji postupci koje su pokrenuli Sulejman Muratović i Mustafa Džigal u konačnici nisu doveli do pravosnažnih osuđujućih presuda. Ti postupci su došli i do Evropskog suda za ljudska prava koji nije razma-

122 Inicijativa mladih za ljudska prava, Priznanje i obeštećenje civilnih žrtava ratnog zločina – put za oporavak Kukurovića, *YiHR*, 2022, Dostupno preko: <https://www.yihr.rs/bhs/priznanje-i-obestecenje-civilnih-zrtava-ratnog-zlocina-put-za-oporavak-kukurovica/> (Pristupljeno: 05. maj 2022)

123 *Materijalne reparacije u parničnim postupcima za naknadu štete - praksa sudova u Srbiji u periodu od 2017. do 2020. godine*. Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2021, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2021/03/Materijalne-reparacije-2021.pdf> (Pristupljeno: 06. maj 2022) str. 18-22

124 *Fond za humanitarno pravo, Godišnji izveštaj o suđenjima za ratne zločine u Srbiji u 2019. godini*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2020, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2020/03/Izvestaj_o_sudjenjima_za_ratne_zlocine_u_2019._godini.pdf (Pristupljeno: 06. maj 2022) str. 69 -70.

125 Inicijativa mladih za ljudska prava, Teror nad Bošnjacima u Sandžaku tokom devedesetih godina, sudski epilozi *RAT U SRBIJI*, 2022, Dostupno preko: <https://ratusrbiji.rs/terror-nad-bosnjacima-u-sandzaku-tokom-devedesetih-godina/> (Pristupljeno: 06 jun 2022)

trao ova dva slučaja iz istih razloga kao i u slučaju „Sjeverin“.

Iako je u Republici Srbiji usvojen Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (lustraciji)¹²⁶ on nikada nije sproveden i prestao je da važi bez da je ikada primijenjen.¹²⁷

Jedini pozitivni korak u vezi sa ovim pitanjima predstavlja Program za povratak izbjeglih i raseljenih Bošnjaka iz opštine Priboj sa jasnom porukom “da se više nikada neće ponoviti proterivanje i iseljavanje njenih građana zbog pretnji, straha i objektivnih opasnosti po život kao što je bilo u slučaju sa građanima bošnjačke nacionalnosti iz opštine Priboj,¹²⁸ koji je Vlada usvojila,¹²⁹ na inicijativu tadašnjeg ministra Sulejmana Ugljanina. Program povratka izbjeglih i raseljenih iz opštine Priboj jedino je zvanično priznanje zločina i nepravdi prema Bošnjacima u Sandžaku. Međutim, nakon izlaska Ugljanina iz Vlade projekat do danas nije realizovan.

Zaključna razmatranja

Kampanja nasilnog državnog terora koja je podrazumijevala otmice, pojedinačna ubistva, zlostavljanja, političke procese i policijsku torturu, sprovedena je sa ciljem da se prostor Sandžaka „oslobodi“ od Bošnjaka. Činjenica da veliki broj zločina do danas nije rasvijetljen, procesuiran i da odgovorni nisu kažnjeni, uzrok je opravdanog nepovjerenja Bošnjaka u državne organe. Teror koji je vršen nad Bošnjacima našao je svoje mjesto i u izvještajima međunarodnih vladinih

126 Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (“Službeni glasnik RS”, br. 58/2003 i 61/2003 - ispr.)

127 Zakon se, na osnovu člana 34. primjenjivao po isteku tri mjeseca od dana stupanja na snagu, odnosno od 11. septembra 2003. godine do 11. juna 2013. godine (10 godina od dana stupanja na snagu).

128 Fond za humanitarno pravo, Program za povratak izbjeglih i raseljenih iz opštine Priboj je prvo zvanično priznanje nepravdi prema Bošnjacima u Sandžaku, *Fond za humanitarno pravo*, 2012, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=19602> (Pristupljeno: 06. maj 2022)

129 Vlada Republike Srbije, Zaključak 05 Broj: 019-2347/2012, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/02/Zaklju%C4%8Dak-i-Obrazlo%C5%BEenje-28.3.-LAT.pdf> (Pristupljeno: 06. jun 2022)

i nevladinih organizacija, kao i domaćih organizacija za zaštitu ljudskih prava. Taj period ostao je duboko urezan u kolektivno sjećanje Bošnjaka jer ne postoji porodica u Sandžaku koja u tom vremenu nije direktno ili indirektno osjetila tu vrstu „snage države“. Osjećaj nepovjerenja pojačava činjenica da kod većinskog dijela srpske političke elite i javnosti ne postoji spremnost da se prihvati i prizna odgovornost države za organizovani državni teror koji je izvršen u Sandžaku. Više puta, u više navrata, razne domaće i međunarodne organizacije ukazivali su predstavnicima vlasti za vrijeme Miloševića, ali i novim vlastima poslije 2000. godine na nužnost kažnjavanja odgovornih za kršenja ljudskih prava i zločine nad Bošnjacima Sandžaka, međutim do danas nije napravljen iskorak u tom smjeru. Na taj način kao da se želi kod Bošnjaka razvijati konstantan strah od države i njene “sile” jer je možda to “najefikasniji” način držati Bošnjake i Sandžak “pod kontrolom”. Takav pristup u konačnici ne može dati pozitivne rezultate, jer je država sigurna samo onda i kada su građani zadovoljni.

Bez suočavanja sa prošlošću ne može se govoriti o vraćanju povjerenja među narodima i njihovom pomirenju a naročito rješavanju svih otvorenih pitanja između bošnjačkog i srpskog naroda, a još manje o vraćanju povjerenja Bošnjaka u državne organe Republike Srbije. Tranziciona pravda i lustracija predstavljaju nužan korak u procesu pacifikacije, defašizacije, demokratizacije i evropeizacije Republike Srbije, i uspostavljanju pozitivnih međuetničkih odnosa.

Konstanta državne politike prema Bošnjacima Sandžaka ogleda se u tome da bez obzira kakvu ideologiju i program zastupaju strukture na vasti u Republici Srbiji, svi imaju isti odnos kada je u pitanju teror i nasilje provedeno nad Bošnjacima u periodu kojim se bavi ovaj rad. Na taj način se proklamuje i vrijednosni sud o zločinima počinjenim nad bošnjačkim narodom te dovodi u pitanje stremljenje ka antifašizmu, demokraciji, toleranciji i suživotu.

Concluding considerations

The campaign of violent state terror, which included kidnappings, individual murders, abuses, political trials and police torture, was carried out with the aim of “liberating” the area of Sandžak

from Bosniaks. The fact that a large number of crimes have not been investigated, prosecuted and that those responsible have not been punished is the cause of Bosniaks' justified mistrust of state authorities. The terror perpetrated against Bosniaks was also reported by international governmental and non-governmental organizations, as well as domestic organizations for the protection of human rights. That period remained deeply engraved in the collective memory of Bosniaks because there was no family in Sandžak that did not directly or indirectly feel that kind of "state power". The feeling of mistrust is increased due to the fact that the majority of the Serbian political elite and the public are not ready to accept and recognize the state's responsibility for the organized state terror that was carried out in Sandžak. On several occasions, various domestic and international organizations pointed out the necessity of punishing those responsible for human rights violations and crimes against Bosniaks in Sandžak to representatives of the authorities during the Milošević era, but also to the authorities after 2000. However, no progress has been made in this direction to date. In this way, it seems as if they want to develop a constant fear of the state and its "power" among Bosniaks, because this is perhaps the "most effective" way to keep Bosniaks and Sandžak "under control". Ultimately, such an approach cannot produce desirable results, because the state is safe only if and when the citizens are satisfied.

One cannot talk about restoring trust between peoples and their reconciliation, and especially solving all open issues between the Bosniak and Serbian people, and even less about restoring Bosniak trust in the state bodies of the Republic of Serbia, without facing the past. Transitional justice and lustration represent a necessary step in the process of pacification, defascisization, democratization and Europeanization of the Republic of Serbia, and the establishment of positive inter-ethnic relations.

The constant of state policy towards the Bosniaks of Sandžak is being reflected in the fact that, regardless of the ideology and program represented by the structures in power in the Republic of Serbia, they all have the same attitude when it comes to terror and violence against Bosniaks in the period covered by this paper. In this way, a value judgment is proclaimed about the crimes committed against the Bosniak people and the striving towards anti-fascism, democracy, tolerance and coexistence is called into question.

Literatura:

Knjige

1. Bašić Goran, Crnjanski Katarina, *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*, FES, Beograd, 2006.
2. Fijuljanin Muhedin, Sandžački Bošnjaci, *Centar za bošnjačke studije*, Tutin, 2010.
3. Fond za humanitarno pravo, *Godišnji izveštaj o suđenjima za ratne zločine u Srbiji u 2019. godini*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2020, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2020/03/Izvestaj_o_sudjenjima_za_ratne_zlocine_u_2019._godini.pdf
4. Gusinac Vasvija, Kajević Fehim, Hadrović Vrbički Safet, *Progoni i politički procesi u Sandžaku*, Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 1996.
5. Kačar Semiha, *Svjedočenja iz Sandžaka*, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar, 2002, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Svedocjenja_iz_Sandzaka.pdf
6. Krivokapić Boris, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, JP Službeni glasnik, Beograd. 2010.
7. Lučić Zoran *Okolo Izborna - 15*, CESID, Beograd, 2007, Dostupno preko: <http://www.cesid.rs/pdfovi/OKO%20IZBORA%2015.pdf>
8. Nastić Maja, *Ustavni principi izbornog sistema*, Srpska politička misao – posebno izdanje, Institut za političke studije, Beograd, 2017, Dostupno preko: <https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/03/SPM-2017-posebno-7.pdf>
9. Pavićević Veselin, Darmanović Srđan, Komar Olivera, Vujović Zlatko, *Izbori i izborna zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990 – 2006.*, CEMI, Podgorica, 2007, Dostupno preko: <https://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/01/Izbori-i-izborna-zakonodavstvo-u-Crnoj-Gori-1990-2006.pdf>,

10. Raonić Boris, *Utemeljenost manjinskih naroda u Crnoj Gori*, Građanska alijansa, Podgorica, 2019, Dostupno preko: <https://gamn.org/wp-content/uploads/2019/10/GA-Publikacija-Utemeljenost-manjinskih-naroda-u-CG.pdf>,
11. Savezna Republika Jugoslavija, „Izbori 2000 – Predsednik SR Jugoslavije“, Savezni zavod za statistiku, 2000.
12. Stranka demokratske akcije, *SDA: Fotomonografija:1990-2010*, Centar za analitiku, dokumentaciju i komuniciranje sa javnošću, Sarajevo, 2010.
13. Živković Milovan, *Izbori 96, Veće građana Savezne skupštine*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1996, Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G1996/Pdf/G19966001.pdf>
14. Ljudska prava u Jugoslaviji 2001. – Pravo, praska i pravna svest u Saveznoj Republici Jugoslaviji i međunarodni standardni ljudskih prava, *Begradski centar za ljudska prava*, Beograd, 2002, Dostupno preko: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-jugoslaviji-2001.pdf>
15. Mapiranje Sandžaka - Sandžak u regionalnom kontekstu: Mapiranje uticaja i predlaganje rešenja za poboljšanje društveno – političkog razvoja u Sandžaku, *Forum za etničke odnose*, Beograd, Dostupno preko: <https://docplayer.rs/201378896-Mapiranje-sand%C5%BEaka-sand%C5%BEak-u-regionalnom-kontekstu-mapiranje-uticaja-i-predlaganje-re%C5%A1enja-za-pobolj%C5%A1anje-dru%C5%A1tveno-politi%C4%8Dkog-razvoja-u-sand%C5%BEaku.html>

Tekstovi u časopisima i zbornicima radova

1. Bačićanin Fuad, Zbornik radova – Međunarodni naučni skup „20 godina SDA“, Stranka demokratske akcije BiH, Sarajevo, 2010.
2. Informator br. 1, Udruženje povratnika Reintegracija, Novi Pazar, 2006,

3. Mrduljaš Saša, „Izjašnjavanje sandžačkih Bošnjaka o nacionalnoj pripadnosti u popisima stanovništva (1948. – 2011.)“ *Migracijske i etičke teme*, 2018, vol. 34. no. 1.

Dokumenti

1. Bilten br. 3. Bošnjačko nacionalno vijeće, Novi Pazar, Dostupno preko: https://www.bnv.org.rs/dokumenta/bilten_septembar_2015.pdf
2. Fijuljanin Muhedin, Kalendar – značajni datumi, *Stranka demokratske akcije Sandžaka*, Novi Pazar, 2014, Dostupno preko: <https://www.sda.rs/uploads/dokumenta/Kalendar.pdf>
3. 26. godina SDA Sandžak, *SDA Sandžaka – Informativna služba*, Novi Pazar, 2016,
4. Izveštaj Centralne komisije o rezultatima glasanja na referendumu za potpunu političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka, br. 19/91, *Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka*, Novi Pazar, 4. novembar 1991.
5. Izvještaj za Evropu, Srpski Sandžak: I dalje zaboravljen, *International Crisis Group*, br. 162, 2005, Dostupno na: https://www.files.ethz.ch/isn/28090/162_serbia_s_sandzak_still_forgotten_serbian.pdf
6. Kolašinac Hajriz, Ugljanin Fadil, Aljković Hajro, “The Federal Republic of Yugoslavia - Torture and Unfair Trial of Muslims in the Sandžak Region” Dostupno preko: <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/06/eur700201996en.pdf>
7. Odluka o formiranju Centralne komisije za sprovođenje referenduma o političkoj i teritorijalnoj autonomiji Sandžaka, br. 02/19 od 11. oktobra 1991. godine, Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka, Novi Pazar, 1991.
8. Odluka o proglašenju Dana Samoopredjeljenja i proglašenju 25. 26. i 27. oktobra za Dane od posebnog značaja za Bošnjake, br. 841A-09/2015, Bošnjačko nacionalno vijeće, Sjenica, 2015.

9. Odluka o raspisivanju referenduma o političkoj i teritorijalnoj autonomiji Sandžaka, br. 01/91 od 11. oktobra 1991. godine, Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka, Novi Pazar, 1991.
10. Optužnica Okružnog javnog tužilaštva iz Novog Pazara KT. br. 67/93 od 18.10.1993.
11. Optužnica Višeg javnog tužilaštva u Bijelom Polju, KT. br. 5/94 od 21.07.1994.
12. Republički zavod za informatiku i statistiku, Izbori, 2000. za odbornike Skupština opština i gradova, za odbornike Skupštine grada Beograda i grada Niša – konačni rezultati, Beograd, februar 2001, Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2001/Pdf/G20016003.pdf>
13. Pod lupom broj 11, Sandžak – policijska represija (u vremenu od oktobra 1993 do marta 1994. godine), Fond za humanitarno pravo, 1994, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/11/Pod-lupom-Sand%C5%BEak-mart-1994.pdf>
14. Pod lupom, br. 4. Muslimani u Srbiji i Crnoj Gori – Otmica putnika iz voza 671, Fond za humanitarno pravo, maj 1993, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/11/Pod-lupom-Muslimani-u-SCG-maj-1993.pdf>,
15. Pod lupom, broj 2. Priboj – Diskriminacija, otmica i zastrašivanje Muslimana u Srbiji, Fond za humanitarno pravo, 1993, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2015/11/Pod-lupom-Priboj-feb-1993.pdf>
16. Prijedlog Zakona o izmenama i dopunama zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Dostupno preko: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1325-18%20-%20Lat..pdf
17. Prvostepena presuda Okružnog suda u Novom Pazaru, K.63/93, 12. oktobar 1994. godine,
18. Prvostepena presuda u ponovljenom postupku, Sjeverin, K1449/04, Beograd, 2011, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2016/10/Sjeverin_Prvostepena_presuda_u_ponovljenom_postupku_15.07.2005.pdf

19. Prvostepena presuda Višeg suda u Bijelom Polju, K.25/94, 28. decembar 1994. godine,
20. Republički zavod za statistiku, Izbori za narodne poslanine Narodne skupštine Republike Srbije 1997. godine - konačni rezultati, Beograd, 1997, Dostupno preko: <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/1997/1997%20Publikacija%20statistike%20np.pdf>
21. Republički zavod za statistiku, Izbori za odbornike skupština opština i gradova u Republici Srbiji – konačni rezultati, Beograd, 1997, Dostupno preko: <https://publikacije.stat.gov.rs/G1997/Pdf/G19976002.pdf>
22. Republički zavod za statistiku, Stanivništvo prema nacionalnoj pripadnosti, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova iz 1991.godine, dostupno preko: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/prethodni-popisi/popisni-podaci-eksel-tabele/>
23. Republički zavod za statistiku, Stanovništvo prema mater-njem jeziku, RZS, 2017, Dostupno preko: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3102010401?languageCode=sr-Cyrl>
24. Report of the Committee against torture, United nations, New York, 1999, Available from: [https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=A%2f54%2f44\(SUPP\)&Lang=en](https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=A%2f54%2f44(SUPP)&Lang=en)
25. Security Council UN - Resolution No 757, Security Council UN, 1992, Dostupno preko: <https://digitallibrary.un.org/record/142881#record-files-collapse-header>
26. „Recommendation of the Security Council“, General Assembly UN, 1992, Dostupno preko: <https://undocs.org/en/A/RES/47/1>
27. Survey of OSCE Field Operations, OSCE, 2021, Dostupno preko: https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/74783_3.pdf,
28. Tadeusz Mazowiecki, Human rights situations and reports of special rapporteurs and representatives, Situation of human rights in the former Yugoslavia, General Assembly, Security Council, 1994, Dostupno preko: <https://do->

cuments-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/434/11/PDF/N9443411.pdf?OpenElement

29. Tadeusz Mazowiecki, Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia: 5th periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, UN: Commission on Human Rights, 1994, Dostupno preko: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/856/23/PDF/G9385623.pdf?OpenElement>
30. Tadeusz Mazowiecki, Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia : final periodic report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, UN: Commission of Human Rights, 1995, Dostupno preko: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/111/86/IMG/G9411186.pdf?OpenElement>
31. United nations, General Assembly, Situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia: violations of human rights in the Republic of Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro), 1994, Dostupno preko: <https://undocs.org/en/A/RES/48/153>
32. Škrijelj Jonuz, Lična (osobna) karta Međunarodnog komiteta Crvenog krsta – Ženeva, broj: 410350, izdata na ime Škrijelj Jonuz
33. Vrhovni sud Crne Gore, Kž. br. 92/95, Presuda od 29. decembra 1995.
34. Vrhovni sud Srbije, Kž. 491/95, Rešenje od 26. marta 1996.
35. Zaključak Skupštine opštine Sjenica, br.06-3/2002/2 od 14. februar 2002, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Zakljucak_Sjenica.pdf
36. Zaključak Skupštine opštine Tutin, br.06-1/03 od 14. februar 2003, Dostupno preko: http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2014/09/Zakljucak_Tutin.pdf
37. Zakon o posebnim uslovima prometa nepokretnosti, („Službeni glasnik RS“, broj 22/91, 53/93, 67/93, 48/94)
38. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (“Službeni glasnik RS”, br. 58/2003 i 61/2003 - ispr.)

39. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, ("Službeni list SRJ", br. 11/2002, "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018)

Doktorske i master teze

1. Hodžić Jasmin. Političko predstavljanje nacionalnih manjina u Srbiji 1990-2015, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017,
2. Popović Dragan, *Pravo na istinu u međunarodnom pravu*, master teza, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, oktobar, 2014, Dostupno preko: https://www.academia.edu/8768520/Pravo_na_istinu_u_me%C4%91unarnodnom_pravu,

Internet izvori

1. B92, Jugoslavija jednoglasno primljena u članstvo UN, 2000, Dostupno preko: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=11&dd=02&nav_category=1&nav_id=15136
2. Beograd, Novi početak 2000-2003, Beograd.rs, Dostupno preko: <http://www.beograd.rs/lat/upoznajte-beograd/1277-novi-pocetak-2000-2003/>
3. Bošnjačko nacionalno vijeće, Helsinški odbor za ljudska prava predstavio analizu -Položaj Bošnjaka i Albanaca u Srbiji, BNV, 2021, Dostupno preko: https://www.bnv.org.rs/objava/Helsin%C5%A1ki_odbor_za_ljudska_prava_predstavio_analizu_-Polo%C5%BEaj_Bo%C5%A1njaka_i_Albanaca_u_Srbiji,
4. Bošnjačko nacionalno vijeće, O vijeću, Dostupno preko: <https://www.bnv.org.rs/onama.php>
5. Bošnjačko nacionalno vijeće, Posebna sjednica bnv posvećena odavanju počasti žrtvama otmice u Štrpcima, BNV, 2016, Dostupno preko: https://www.bnv.org.rs/objava/POSEBNA_SJEDNICA_BNV_POSVE%C4%86ENA_ODAVA-

NJU_PO%C4%8CASTI_%C5%BDRTVAMA_OTMICE_U_%C5%A0TRPCIMA

6. Centar za suočavanje sa prošlošću, *Suočavanje s prošlošću, Documenta*, Zagreb, 2022, Dostupno preko: <https://documenta.hr/suocavanje-s-prosloscu/>
7. Danas, Tačka na proces Bošnjacima, 2013, Dostupno preko: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/tacka-na-proces-bo-snjacima/>
8. Ethnic Mobilization in Serbia Country Specific Report, Belgrade Centre for Human Rights, 2006. BgCentar, Dostupno preko: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2006/01/1.-ethnic-mobilisation.pdf>,
9. Fond za humanitarno pravo, 24 godine od zločina u Kukurvićima – počinioci bez osude a žrtve bez pravde, *Fond za humanitarno pravo*, 2017, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=33386>
10. Fond za humanitarno pravo, Direktorica Kancelarije za ljudska i manjinska prava vređa žrtve torture u Sandžaku, *Fond za humanitarno pravo*, 2014, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=27392>
11. Fond za humanitarno pravo, Krivična prijava protiv NN pripadnika Užičkog korpusa, *Fond za humanitarno pravo*, 2006, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=12876>
12. Fond za humanitarno pravo, Program za povratak izbeglih i raseljenih iz opštine Priboj je prvo zvanično priznanje nepravdi prema Bošnjacima u Sandžaku, *Fond za humanitarno pravo*, 2012, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/?p=19602>
13. Fond za humanitarno pravo, Vađenje žrtava, *Peščanik*, 2014, Dostupno preko: <https://pescanik.net/vredanje-zrtava-2/>
14. Hadžić Harun, Akcija “Lim”, dvadeset četiri godine kasnije: Državni zločin bez kazne, *Monitor*, 2018, dostupno preko: <https://www.monitor.co.me/akcija-lim-dvadeset-eti-ri-godine-kasnije-dravni-zloin-bez-kazne/>
15. Hadžić Harun, Aliju su Bošnjaci Sandžaka prepoznali kao svog lidera, a onda su počela hapšenja i mučenja, 2020. godine *Stav Arhiv*, jun, 2020, Dostupno preko: <https://>

- arhiv.stav.ba/aliju-su-bosnjaci-sandzaka-prepoznali-kao-svog-lidera-a-onda-su-pocela-hapsenja-i-mucenja/
16. Hadžić Harun, Historijsko-pravne i političke osnove povezanosti Bošnjaka BIH i Sandžaka, *Bošnjaci.net*, 2012, Dostupno preko: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=46317#1>
 17. Halimović Dženana, U BiH tokom rata stradalo 105.000 ljudi, *Radio Slobodna Evropa*, Bosna i Hercegovina, mart 2011, Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/haski_sud_icty_demografski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html
 18. Historijat SDA, SDA, Dostupno preko: <https://www.sda.ba/stranica/historijat-sda/9>
 19. Inicijativa mladih za ljudska prava, Priznanje i obeštećenje civilnih žrtava ratnog zločina – put za oporavak Kukurovića, *YiHR*, 2022, Dostupno preko: <https://www.yihr.rs/bhs/priznanje-i-obestecenje-civilnih-zrtava-ratnog-zlocina-put-za-oporavak-kukurovica/>
 20. Inicijativa mladih za ljudska prava, Teror nad Bošnjacima u Sandžaku tokom devedesetih godina, sudski epilozi *RAT U SRBIJI*, 2022, Dostupno preko: <https://ratusrbiji.rs/teror-nad-bosnjacima-u-sandzaku-tokom-devedesetih-godina/>
 21. Kladničanin Fahrudin, Lekcije iz prošlosti, *Peščanik*, 2011, Dostupno preko: <https://pescanik.net/lekcije-iz-proslosti-sandzak/>
 22. Materijalne reparacije u parničnim postupcima za naknadu štete - praksa sudova u Srbiji u periodu od 2017. do 2020. godine. Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2021, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2021/03/Materijalne-reparacije-2021.pdf>
 23. Miletić Jovan, Za povratak u svet i bolje odnose republika, *Glas javnosti*, 2000, Dostupno preko. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/11/05/srpski/P00110414.shtm>
 24. Milikić Goran, Zločin u Sandžaku devedestih godina, *Zona NE odgovornosti*, Dostupno na: <https://zonaneodgovor->

- nosti.net/digitalne-kolekcije/zlocini-u-sandzaku-devede-setih-godina/
25. Minorities at Risk Project, Chronology for Sandzak Muslims in Yugoslavia, UNHCR, August 2004, Available from: <https://www.refworld.org/docid/469f38f61e.html>
 26. Naša borba, Blue jeans za lezece policajce, jul 1997. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Jul97/2007/2007_4.HTM
 27. Naša borba, Nova stranka Haruna Hadzica, april 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Apr98/0304/0304_8.HTM
 28. Naša borba, Podrska Vladi Crne Gore, februar 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Feb98/0902/0902_14.HTM
 29. Naša borba, Posle izbora u koaliciji sa NS i DPS, maj 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Maj98/2205/2205_40.HTM
 30. Naša borba, Sukob koncepcija ili licnosti, februar 1998. godine, Dostupno preko: http://www.yurope.com/nasa-borba/arhiva/Feb98/1202/1202_17.HTM
 31. Nikola Kojić, Izbori 1990: Rekordna izlaznost, glumački okršaj i istorijska pobeda socijalista, N1, 2020, Dstupno preko: <https://rs.n1info.com/vesti/a568114-izbori-1990-rekordna-izlaznost-glumacki-okrsaj-i-istorijska-pobeda-socijalista/>
 32. RTV, Svedok: Stanišić zaustavio Ugljanina i rat u Sandžaku, 2011, Dostupno preko: http://www.rtv.rs/sk/hronika/svedok-stanisic-zaustavio-ugljanina-i-rat-u-sandzaku_278289.html
 33. Rasim Ljajić, Ljudi su preči od velikih reči, SDP, 2020, Dostupno preko: <https://sdpsrbije.org.rs/predsednik-sdp-srbije/>
 34. Savetodavni komitet Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Četvrto mišljenje o Srbiji od 26. juna 2019. godine, Dostupno preko: <https://www.minljmpdd.gov.rs/multilateralni-ugovori.php>

35. Socijaldemokratska partija Srbije, Saziv 2016-2020, *Otvoreni Parlament*, Dostupno preko: <https://otvoreniparlament.rs/poslanicki-klub/353>
36. Unrepresented Nations & Peoples Organization, Sanjak, UNPO Publishing 2018, Dostupno preko: <https://unpo.org/members/20846>
37. Vlada Republike Srbije, Izabrana nova Vlada Republike Srbije, avgust 2016, Dostupno preko <https://www.srbija.gov.rs/vest/271024/izabrana-nova-vlada-republike-srbije.php>
38. Vlada Republike Srbije, Izabrana nova Vlada Republike Srbije, Dostupno preko: <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/ve-sti/2004-03/03/343996.html>
39. Vlada Republike Srbije, Vlada RS izabrana 25. januara 2001, Vlada RS, 2000, Dostupno preko: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/33641/vlada-republike-srbije-izabrana-25-januara-2001-godine.php>
40. Vlada Republike Srbije, Vlada RS izabrana 25. oktobra 2000, Vlada RS, 2000, Dostupno preko: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/33639/vlada-republike-srbije-izabrana-25-okto-bra-2000-godine.php>
41. Vlada Republike Srbije, *Vlada Srbije usvojila medijsku strategiju*, Beograd, 2020, Dostupno preko: <https://www.srbija.gov.rs/vest/441255/vlada-srbije-usvojila-medijsku-strate-giju.php>
42. Vlada Republike Srbije, Zaključak 05 Broj: 019-2347/2012, Dostupno preko: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2019/02/Zaklju%C4%8Dak-i-Obrazlo%C5%BEE-nje-28.3.-LAT.pdf>
43. *Vreme*, *Izbiri 1990. godine*, Dostupno preko: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=622813>

THE POSITION OF BOSNIAKS IN THE FRY AND THE REPUBLIC OF SERBIA FROM 1992 TO 2000

Ahmedin Škrijelj, MA

Institute for the Culture of Bosniaks from Sandžak in the Republic of Serbia

e-mail: skrijelj.ahmedin.np@gmail.com

Abstract

Basing our work on facts we will describe and present the position of Bosniaks in Sandžak in the period from 1992 to 2000. We will analyze the constitutional and legal position, political organization and activities of Sandžak Bosniaks in that period, as well as the repression and violation of human rights, that is, the organized state terror that was perpetrated against Bosniaks, as well as the attitude of the Serbian state authorities towards this issue after the overthrow of Slobodan Milošević 's regime.

Key words: *Bosniaks, Sandžak, Federal Republic of Yugoslavia, Republic of Serbia, constitutional and legal position, repression, organized state terror, torture, violation of human rights, judicial and political processes, discrimination*